

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

QULİYEV SAMİR MAYİS oğlu

(magistrantin A.S.A.)

**“MALİYYƏ MENECMENTİNİN ƏSAS ALƏTLƏRİ VƏ ONLARIN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

M Ö V Z U S U N D A

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: **060403 “Maliyyə”**

İxtisaslaşma: **“Maliyyə menecmenti”**

Elmi rəhbər:
Dos. R.A.İBRAHİMOVA

Magistr proqramının rəhbəri:
Prof. KƏRİMOV A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof. Ə.Ə.ƏLƏKBƏROV

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	3
I FƏSİL	MALİYYƏ MENECMENTİNİN MAHİYYƏTİ, TƏŞƏKKÜLÜ VƏ KONSEPSİYALARI.....	7
1.1.	Maliyyə menecmentinin metodoloji əsasları və konsepsiyaları.....	7
1.2.	Maliyyə menecmentinin təşəkkülü və inkişafı.....	11
1.3.	Maliyyə menecmentinin mahiyyəti, funksiyaları və məqsədi.....	17
II FƏSİL	MALİYYƏ MENECMENTİNİN ƏSAS ALƏTLƏRİ.....	33
2.1.	Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarəolunmasında pulun rolu.....	33
2.2.	Risk – maliyyə menecmentinin ən mühüm alətlərindən biridir.....	44
2.3.	Təsərrüfat subyektlərində maliyyə axınlarının idarəolunmasında maliyyə bazarları, institutları və alətlərin rolu.....	57
III FƏSİL	MÜASİR DÖVRDƏ MALİYYƏ MENECMENTİNİN ALƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....	65
3.1.	Müəssisənin maliyyəsinin idarə olunmasında istifadə edilən alətlərin təkmilləşdirilməsi.....	65
3.2.	Maliyyə menecmentinin gələcəkdə alətlərinin təkmilləşdirilməsində maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin rolu....	72
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
	ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Maliyyənin idarə olunması sistemi daim inkişafdadır, deməli o dinamik bir sistemdir. Bazar münasibətləri şəraitində mikro səviyyədə maliyyənin səmərəli idarə olunması sistemi, yəni maliyyə menecmenti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, cəmiyyətdə yeni maliyyə institutları yaranırdı, təsərrüfatlarda maliyyə əməliyyatları genişlənirdi, yeni texnika tətbiq olunurdu, hesablaşmaların, planlaşmanın, nəzarətin yeni forma və metodları tətbiq olunurdu və bütün iqtisadi proseslərdə pulun roly yüksəlirdi.

Bazar iqtisadiyyatı mülkiyyətin müxtəlif formalarının təsərrüfat vahidlərinin tiplərinin inkişafını nəzərdə tutur, eyni zamanda riskin mövcudluğunu inkar etmir və ona qarşı təsərrüfat və maliyyə qərarlarının qəbul edilməsini zəruri hesab edir. Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, bazar iqtisadiyyatı rəqabəti, sahibkarlığın inkişafını da məqsəduyğun hesab edir.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə resurslarının, dəyərin dövriyyəsinin, pul axınının, maliyyə münasibətlərinin və sair icra etmə şərtlərinin məcmuu maliyyə menecmentinin obyektində ifadə olunur. Maliyyə menecmentinin subyektləri isə obyektin məqsədayönlü fəaliyyətini həyata keçirmək üçün idarəetmənin müxtəlif alətlərindən istifadə edirlər. Məsələn, pul, qiymətli kağızlar, mənfəət və s. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisədə baş verən və ya həyata keçirilən proses, əməliyyat özü də bir sistemdən ibarətdir. Sistem – qarşılıqlı fəaliyyət göstərən müxtəlif elementlərin məcmundan ibarətdir. Maliyyənin idarə olunması sisteminin elementləri maliyyə menecmentinə məxsus olan ümumi qaydaları müəyyən edir.

Zaman meyarına görə, maliyyə menecmenti strateji və operativ – taktiki menecmentə ayrılır. Müəssisələrdə investisiyanın idarəedilməsi strateji maliyyə menecmentinin funksiyasıdır. Lakin təsərrüfatda nağd pul kütləsini operativ qaydada idarədən isə operativ-taktiki maliyyə menecmentidir.

Müəssisələrdə maliyyə menecmenti aktivləri, kapitalı, investisiyanı, pul axınlarını və maliyyə risklərini idarə edir. Bütün qeyd olunan mərhələlərdə maliyyənin səmərəli idarə olunması funksiyası maliyyə menecmentinə məxsusdur.

Xüsusilə, göstərilən obyektlərin səmərəli idarə olunması bazar iqtisadiyyatında rəqabətin və risklərin mövcud olduğu bir şəraitdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə menecmentinin mühüm alətlərindən birini risk təşkil edir. Risk problemi iqtisadiyyatın hər bir sahəsində mövcuddur. Risk – maliyyə sferasına xüsusilə aiddir. Hər hansı bir əməliyyat ilə əlaqədar olan risk, gözlənilən mənfəətin və ya gəlirin alınmaması ehtimalını yaradır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərində maliyyənin idarə olunmasının yeni sisteminin, yəni maliyyə menecmentinin səmərəli idarəetmə sisteminin rolu və zəruriliyi böyükdür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə sistemi menecmentin və onun əsas alətlərinin daima təkmilləşdirilməsini tələb edir. Maliyyə menecmentinin əsas alətlərindən biri olan pulun rolu yüksəlir, onun istifadə və müəssisənin fəaliyyətinin son nəticələrinə təsir formaları müntəzəm təkmilləşir. Yuxarıda qeyd olunanlar mövcud magistr dissertasiyasının mövzusunun müasir dövrdə aktualıq təşkil etdiyini göstərir.

Dissertasiyanın **nəzəri və metodoloji əsaslarını** maliyyə menecmentini tədqiq edən bir sıra alimlərin işləri təşkil edir.

Maliyyə menecmentinin predmeti. Maliyyə menecmenti – təsərrüfat subyektlərinə maliyyə resurslarının daxil olması və istifadəsi ilə əlaqədar baş verən maliyyə münasibətlərini ifadə edir.

Maliyyə menecmentinin obyektini pul resurslarının hərəkəti, səfərbərliyə alınması və istifadəsi təşkil edir. Çünki maliyyə menecmentinin istehsal proseslərinin tənzimlənməsində rolu müəssisənin bütün əməliyyatlarının və fəaliyyətinin maliyyə resursları ilə əlaqədar olmasına əsaslanır.

Magistr dissertasiyası qarşısında qoyulan vəzifələr:

1. Maliyyə menecmentinin təşəkkülü və inkişafını göstərmək.
2. Maliyyə menecmentinin mahiyyəti, funksiyaları və məqsədini izah etmək.
3. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında pulun rolunu izah etmək.
4. Riskin mahiyyəti, növləri və s. xarakterizə etmək.

5. Maliyyə bazarları, institutları və onların alətləri ilə əlaqədar məsələləri araşdırmaq.

6. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə menecmentinin alətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələləri şərh etmək.

Tədqiqatın məqsədi. «Maliyyə menecmentinin əsas alətləri və onların təkmilləşdirilməsi» mövzusunda magistr dissertasiyasını tədqiq etməkdə məqsəd təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətini idarə edən maliyyə menecmentinin alətlərini, institutlarını və s. ətraflı tədqiq etmək və müəssisələrdə maliyyənin idarə olunmasında onların zəruriliyini və rolunu göstərməkdir.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, «Maliyyə menecmentinin əsas alətləri və onların təkmilləşdirilməsi» mövzusunda magistr dissertasiyası qarşısında qoyulan məsələlərin tədqiqi nəticələrini müəyyən etmək və irəli sürülən təkliflərin müəssisələrdə maliyyənin idarə olunması sisteminin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi üçün istifadə olunmasını məqsədəuyğun hesab etmək olar.

Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, işdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə maliyyənin idarə olunmasının tətbiq olunan yeni sistemi, yəni maliyyə menecmentinin mahiyyəti, rolu və zəruriliyi nəzəri cəhətdən araşdırılır. Dissertasiyada maliyyə menecmentinin, yəni səmərəli idarəetmə sisteminin inkişafı ilə əlaqədar məsələlər şərh olunur və maliyyə menecmentinin alətləri, maliyyə bazarı, qiymətli kağızlar, risk, pul və s. iqtisadi kateqoriyaların müəssisənin təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin son nəticələrinə göstərdiyi təsiri ilə əlaqədar məsələlər araşdırılmışdır.

Bütün yuxarıda qeyd edilən məsələlər araşdırılmış və onların təkmilləşdirilməsi üçün **bir sıra istiqamətlər müəyyən edilmişdir**. Onlardan:

1. Ölkənin iqtisadiyyatında müxtəlif səbəblərdən (iqtisadi böhran, devalvasiya və s.) inflyasiya baş verərsə, o zaman məqsədəuyğundur ki, müəssisənin maliyyə meneceri o layihələri həyata keçirməlidir ki, həmin layihələr çox da böyük olmayan müddəti əhatə edəcək;

2. Maliyyə meneceri inflyasiyanın mövcud olduğu bir şəraitdə pulun qiymətdən düşməməsi üçün əlverişli qərarlar qəbul etməlidir. Məsələn, müəssisə

özünün müvəqqəti sərbəst pul vəsaitini gələcəkdə gəlir gətirəcək tədbirlərə yönəltməlidir;

3. İnformasiya, təkraristehsal proseslərinin iştirakçıları arasında səmərəli əlaqənin qurulmasının ən vacib amillərindən biri olduğuna görə, müəssisənin informasiya bazasının genişləndirilməsi və onun iş fəaliyyətinin sürətləndirilməsi müasir dövrdə zəruridir.

4. Aktivlərin optimal tərkibini əsaslandırmaq.

5. Aktivlərin optimal səviyyəsini saxlamaq.

6. Pul vəsaitinin əsaslandırılmamış «dondurulmasına» yol verməmək.

Məlumat bazası. Dissertasiyanın mövzusunı tədqiq edən zaman Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, mövzuya dair iqtisadi ədəbiyyatlardan, statistik məlumatlardan və s. istifadə edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının həcmi və quruluşu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəsinə (Maliyyə menecmentinin təşəkkülü, mahiyyəti və konsepsiyaları) daxil olan suallar:

1. Maliyyə menecmentinin metodoloji əsasları və konsepsiyaları.
2. Maliyyə menecmentinin təşəkkülü və inkişafı.
3. Maliyyə menecmentinin mahiyyəti, funksiyaları və məqsədi.

Dissertasiyanın ikinci fəsinə (Maliyyə menecmentinin əsas alətləri) sonrakı suallar daxildir: müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında pulun rolu; risk – maliyyə menecmentinin ən mühüm alətlərindən biridir; təsərrüfat subyektlərində maliyyə axınlarının idarə olunmasında maliyyə bazarları, institutları və alətlərin rolu.

İşin üçüncü fəsinə isə aşağıdakı suallar daxildir:

1. Müəssisə maliyyəsinin idarə olunmasında istifadə edilən alətlərin təkmilləşdirilməsi.
2. Maliyyə menecmentinin gələcəkdə alətlərinin təkmilləşdirilməsində maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin rolu.

I FƏSİL. MALİYYƏ MENECMENTİNİN MAHİYYƏTİ, TƏŞƏKKÜLÜ VƏ KONSEPSİYALARI

1.1. Maliyyə menecmentinin metodoloji əsasları və konsepsiyaları

Maliyyə menecmentinin metodoloji əsaslarını menecmentin ənənəvi elmi məktəbləri; klassik menecment, (məsələn F.Teylor, Q.Ford) əmək bölgüsü əsasında əməyin elmi təşkili, xüsusi texnika və texnologiyanın tətbiqi istiqamətində sənaye mühəndisliyi; menecmentdə yeni elmi məktəblər (konsepsiyalar, sistem nəzəriyyələri və s.) təşkil edir.

Maliyyə menecmenti elminin metodoloji əsaslarının işlənilməsində Azərbaycan Respublikasının istisadçı alimlərinin də böyük rolu olmuşdur. Məsələn, professor T.Ə.Quliyev, professor T.Ə.Hüseynov, professor, i.e.d., A.Abbasov və s.

Maliyyə menecmentinin metodoloji əsaslarında eyni zamanda rus elmi məktəbi də böyük rola malikdir. Xüsusilə rus məktəbi bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə menecmenti sahəsində bir sıra fikirlər irəli sürmüşdür. Maliyyə və maliyyə menecmenti haqqında fikirlər L.A.Drobozinanın, A.M.Kovalevun, V.M.Rodionovnanın, M.B.Romanovskinin, Q.B.Polyakın, D.M.Molyakovun, V.S.Karelinin və başqalarının elmi-metodik işlərində izah edilir.

Müasir dövrdə maliyyə menecmentinin müasir konsepsiyaları da var və həmin konsepsiyalara antiböhran idarəetmə konsepsiyası, elmi idarəetmə konsepsiyası, idarəetmənin marketinq konsepsiyası, idarəetmənin qlobal strategiyası konsepsiyası, bazar mexanizmləri ilə idarəetmə konsepsiyası və s daxildir.

Maliyyə menecmenti bir elm kimi bir sıra fundamental konsepsiyalara əsaslanır. Bu konsepsiyalar müasir maliyyə nəzəriyyələri əsasında işlənilmişdir və bu istiqamətdə tendensiyaaların mahiyyətini baş düşmək üçün metodoloji əsas təşkil edir və bu tendensiyaalar maliyyə bazarlarında var. Konsepsiya (latın sözü olub başa düşmə sistem deməkdir) başa düşmənin müəyyən üsuludur, hər hansı mənanın izahıdır. Konsepsiyalara daxildir: pul axını; pul resurslarının müvəqqəti

qiymətliləri; risk ilə gəlirin arasında kompromis. Kapitalın dəyəri; kapital bazarının effektivliyi və sair pul axını konsepsiyası» - müəssisəyə pul vəsaitinin daxil olması və çıxması prosesləri arası kəsilmədən davam edir Bu konsepsiyanın mahiyyətinə görə hər bir maliyyə əməliyyatının əsasını pul axını, yəni geniş mənada pulun daxil olması və müxtəlif vaxtlarda xərclənməsi təşkil edir. Pul axınının elementləri kimi çıxış edir: pul daxil olmaları; gəlir; xərc, mənfəət; ödəmələr və s. Bu zaman çox hallarda söhbət gözləniləcək pul axınından gedir. Ancaq belə axınlar üçün müxtəlif metod və üsullar işlənilmişdir ki, bu da maliyyə xarakterli əsaslı qərarların qəbul edilməsinə imkan verir.

«Müvəqqəti qiymətlər» konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu gün mövcud olan pul vahidi ilə müəyyən müddətdən sonra almaq üçün gözlənilən pul vahidi, eyni qiymətə malik deyillər. Bu fərqi yaranması üç əsas səbəb ilə əlaqədardır: inflyasiya, pulun dövriyyəsi, gözləniləcək məbləğin alınmamasının səbəbi – risk. Bu üç göstəricinin (səbəblərin) fəaliyyəti, yəni təsiri məlumdur. Belə ki, inflyasiya nəticəsində pul qiymətdən düşür, yəni müəssisəyə gec daxil olan pul vahidi qiymətdən düşür, o aşağı alıcılıq qabiliyyətinə malik olur. Bildiyimiz kimi, iqtisadiyyatda risksiz maliyyə əməliyyatı yoxdur, həmişə hər hansı bir səbəbdən alınacaq pulun alınmamaq ehtimalı var. Lakin gələcəkdə alınacaq pulla müqayisədə müəssisədə mövcud olan pul vəsaitinin dövriyyəyə buraxılması nəticəsində əlavə gəlir əldə etmək olar.

«Risk ilə gəlirin arasındakı kompromis» konsepsiyasının mahiyyəti – biznesdə hər hansı bir gəlirin alınması risk ilə müşayiət olunur və risk ilə gəlirin arasında əlaqə mütənasıbdır, yəni gözləniləcək gəlir nə qədər böyükdürsə (kapiatala qoyuluşundan əldə ediləcək gəlir) o zaman riskin dərəcəsi də böyük olacaq və əksinə.

Bir çox maliyyə əməliyyatları bir neçə maliyyələşmə mənbələrinə malikdir. «Kapitalın dəyəri» konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, maliyyələşmənin pulsuz mənbələri yoxdur. Başqa sözlə, hər bir maliyyələşmə mənbəyi nisbi xərclər növündə öz dəyərinə malikdir və şirkət həmin mənbədən istifadəyə görə ödəmə verməlidir; ikinci, müxtəlif mənbələrin dəyərinin əhəmiyyəti prinsipcə sərbəst

deyil. Bu və ya qərarın qəbulunun məqsəduyğunluğunu təhlil edən zaman mütləq bu xarakteristikanı nəzərə almalıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində bir çox şirkətlər kapital bazarları ilə əlaqədardırlar və onlar həmin bazarlarda maliyyələşmənin əlavə mənbələrini tapa bilirlər. Şirkətlər bu zaman öz ödəməqabiliyyətini saxlamaq üçün investisiya portfelini formalaşdırırlar. Beləliklə, qərarın qəbul edilməsi və kapital bazarındakı fəaliyyət demək olar ki, əməliyyatların aktivliyinə bərabərdir və bütün bunlar «Bazarın effektivliyi» konsepsiyası ilə əlaqədardır.

«Bazarın effektivliyi» konsepsiyasının mahiyyəti sonrakı kimi izah olunur: Bazarın yüksək səviyyədə məlumatla malik olması və bazar iştirakçılarının həmin məlumatları ala bilmək imkanına malik olmaları.

Bazarın effektivliyinin üç formasını göstərmək olar:

- zəif bazar;
- orta səviyyədə olan bazar;
- güclü bazar.

Effektivliyin zəif forması şəraitində səhmlərin cari qiymətləri əvvəlki dövrlərin qiymətlərinin dinamikasını əks etdirir.

Orta səviyyədə effektivlik şəraitində cari qiymətlər ancaq keçmişdə olan qiymətlərin dəyişilməsini deyil, həm də mövcud vəziyyəti də əks etdirir və həmin məlumatlar bütün bazar iştirakçılarına məxsusdur.

Güclü effektivlik formasında isə cari qiymətlərin məlumatları bazar iştirakçıları üçün məhdudlaşdırılır.

«Simmetrik olmayan məlumatlar» konsepsiyası «kapital bazarının effektivlik» konsepsiyası ilə sıx əlaqədardır. Bu konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ayrı-ayrı insanlar elə məlumatlara malik olurlar ki, bu məlumatlar kapital bazarının bütün iştirakçılarına məlum deyil. Ancaq bu konsepsiyaya əsasən hər bir bazar iştirakçısı elə bilir ki, onun malik olduğu məlumatı onun rəqibi bilmir və ona görə də o daha effektiv qərar qəbul edə bilər.

«Agent münasibətləri» konsepsiyası. Bu konsepsiyanın mahiyyətinə görə bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarın funksiyası ilə müəssisənin cari idarəetmə

funksiyası arasında əlaqə çox az olur və bu zaman sahibkarın mənafeyi ilə idarəedən heyət arasında ziddiyyətlər yaranır. Ona görə də, sahibkar agent xərclərini maliyyələşdirməyə məcbur olur və «Buraxılmış imkanların xərcləri» (alternativ xərclər) konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, maliyyə xarakterli hər hansı bir qərarların qəbul edilməsi çox hallarda müəyyən həcmdə gəlir gətirə bilən alternativ variantdan imtina ilə əlaqədardır. İmkan dairəsində alternativ xərcləri qərar qəbul edilən zaman mütləq nəzərə almaq lazımdır.

1.2. MALİYYƏ MENECMENTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI

İctimai inkişafın müəyyən mərhələsində maliyyə kimi mürəkkəb bir iqtisadi kateqoriyanın - kompleks idarəetmə sisteminin təşkilinə obyektiv zərurət yaranır. Belə zərurət maliyyənin mahiyyəti və cəmiyyətin inkişafı həyatında və hər bir təsərrüfat obyektinin fəaliyyətində onun mühüm rol oynaması ilə əlaqədardır. Maliyyə iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə münasibətlərini ifadə edir və bu münasibətlər idarəetmənin bütün səviyyələrində pul vəsaitin səfərbərliyə alınması, xərclənməsi və istifadəsi proseslərində baş verir. Qeyd etmək lazımdır ki, təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına maliyyənin aktiv təsiri ancaq maliyyə resurslarının həcmindən, onların istiqamətlərindən, istifadəsindən deyil, həmçinin bu təsir əhəmiyyətli dərəcədə istehsal proseslərinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin təşkilinin səmərəliliyindən də birbaşa asılıdır.

Müasir dövrdə maliyyədən səmərəli istifadə problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bazar münasibətləri şəraitində hər bir təsərrüfat subyekti üçün fəaliyyətinin müsbət nəticəsi, yəni qəbul edilən qərarların əsaslandırılmış olması və hər bir konkret iqtisadi şəraitdə onların həyata keçirilməsi nəticəsində nəzərdə tutulan gəlirin əldə edilməsi vacib şərt hesab olunur. Təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti və iqtisadiyyatın başqa həlqələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nə qədər mürəkkəb olarsa, bu istehsalın idarə olunmasının elmi və kompleks idarə edilməsi sisteminin tətbiqini zəruri edir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd edildiyi kimi, idarəetmə – qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün insanların şüurlu fəaliyyətinin yönəldilməsi deməkdir. Belə fəaliyyət səmərəli üsul və alətlərin seçilməsi və onların hər bir konkret şəraitdə ağıllı tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir.

İqtisadi və texniki proseslərin şüurlu tənzimlənməsi üçün insanların fəaliyyətinin elmi təşkilinə tələbat ictimai inkişafın müəyyən mərhələlərində yaranır. Belə tələbat istehsal proseslərinin genişlənməsi, elmi-texniki tərəqqi, istehsal iştirakçıları arasında təsərrüfat əlaqələrinin mürəkkəbləşməsi və s. ilə əlaqədardır. Qeyd edilən amillər hər bir təsərrüfat subyektinin idarə olunmasına olan yanaşmanın dəyişməsinə tələb edir. Təsərrüfat və iqtisadi proseslərində

insanların ağıllı və məqsədyönlü fəaliyyətinə zərurət çox illər bundan qabaq yaranmışdır. Demək olar ki, nəzəri və praktiki cəhətdən onun həyata keçirilməsi təxminən XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. XIX əsrin ikinci yarısında elmi-texniki cəhətdən istehsalın sürətlə inkişafı, müəssisə və banklar arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi və sair proseslər baş verir. Belə bir şəraitdə istehsalın idarə olunmasının fəaliyyətdə olan təşkili sistemi yeni təsərrüfatçılığın tələblərinə uyğun gəlmirdi və nəticədə bir çox firmalar iflasa uğradılar, kapitalın hərəkətində çətinliklər var idi və s. Belə bir şəraitdə ilk növbədə müəssisələrdə əmək və məhsul istehsalı sferalarında idarəetmənin səmərəli təşkilinə tələbat yarandı. Sonralar isə səmərəli idarəetmə sisteminin tətbiqi müəssisələrin fəaliyyətinin bütün sferalarına aid edildi və bu isə təsərrüfat subyektlərində idarəetmənin kompleks sisteminin formalaşmasını və istifadəsini tələb etdi.

Cəmiyyətin inkişaf tarixində təsərrüfat subyektlərində belə bir idarəetmə sisteminin tətbiqi ilk dəfə Fransada irəli sürüldü. Belə ki, 1888-ci ildə Fransada iri metallurigiya müəssisəsi iflasa uğrayır və Q.Faul adlı mühəndis həmin müəssisədə idarəetmə metodlarının dəyişdirilməsinə dair səmərəli təkliflər irəli sürür, yeni müəssisənin idarəedilməsinin əsaslandırılmış qaydalarını müəyyən edir və həmin qaydalara ciddi əmək edilməsi tələb olunur. Tezliklə həmin müəssisə iflas vəziyyətindən çıxır və bazarda onun reytingi yüksəlir. Həmin firma hal-hazırda da fəaliyyət göstərir.

Həmin mühəndisin təkliflərində idarəolunmanın maliyyə funksiyası əsas yer tuturdu. Məqsəd isə kapitalın axtarışı, onun dövriyyəsinin sürətləndirilməsi və səmərəli istifadəsi idi.

XIX-XX əsrlərdə cəmiyyətdə ictimai inkişafın sürətlənməsi maliyyənin müəssisələrin müxtəlif növ və formalarında idarə edilməsinin səmərəli təşkilinə səbəb oldu. Bu isə maliyyə resurslarının manevr edilməsinin yeni forma və metodlarının axtarılmasını tələb etdi. Həmin dövr müxtəlif ölkələrdə iqtisadi potensialın artımı, kapitalın səfərbərliyə alınması və onun iri inhisarçıların əlində mərkəzləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsi ilə xarakterizə olunurdu. Bu zaman artıq səhmdar cəmiyyətləri, sığorta, maliyyə və kredit təşkilatları və maliyyə

bazarları inkişaf etməyə başladı. Belə bir şəraitdə maliyyə problemlərinin həllinə mütərəqqi yanaşma ideyaları da meydana gəldi.

XX əsrin 30-cu illərində dünya miqyasında baş verən böhran bir çox ölkələrin təsərrüfat subyektlərində çətinliklər yaratdı: istehsalın tempi aşağı düşdü, iflas baş verdi. Böhran xüsusilə kiçik və orta, hətta iri müəssisələrdə ağır maliyyə vəziyyəti yaratdı. Bu zaman birinci vəzifə dünya miqyasında güclənən rəqabət şəraitində müəssisələrin “yaşaya” bilməsi probleminin həlli idi. Bir çox vəzifələr maliyyə resurslarından əməli istifadə etmək, onun həcmi optimallaşdırma, xərclərin, kapitalın və əmlakın quruluşu və s. ağıllı idarə olunması yolu ilə həll edilirdi. Beləliklə, belə bir şəraitdə mikrosəviyyədə maliyyə proseslərinin və risklərin ağıllı idarə olunmasına obyektiv zərurət yarandı. Mülkiyyətçilərin, müəssisə kollektivinin səhmdarların və onların tərəfdaşlarının iqtisadi mənafehlərinin təmin olunması maliyyə resurslarından səmərəli istifadəni tələb edirdi.

XX əsrin 40-cı illərində və sonrakı dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrdə təsərrüfatın yüksəlişi maliyyənin idarə olunmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış sisteminin formalaşmasına əsaslar yaratdı. Belə əsaslara təsərrüfatlarda maliyyə əməliyyatlarının genişlənməsini, yeni maliyyə institutlarının yaranmasını, uçot və hesabatların təkmilləşdirilməsini, hesablaşmaların yeni formalarının tətbiqini və s. göstərmək olar. Bütün qeyd olunanlar iqtisadiyyatda pulun rolunu yüksəltdi. Bütün bunlar mikro səviyyədə maliyyənin idarə olunmasının səmərəli sisteminin – yeni maliyyə menecmentinin təşkili vacib əhəmiyyət kəsb etdi. Maliyyə menecmenti əvvəlcə iri müəssisələrdə, şirkətlərdə, sonralar isə bazar iqtisadiyyatı ölkələrində bütün təsərrüfat subyektlərində təşkil olundu.

Maliyyənin idarə olunması sistemi – dinamik sistemdir, yəni bu sistem daim inkişaf edir və təkmilləşir. Maliyyənin idarə olunması sisteminin fəaliyyətinin təsiri ölkədə konkret tarixi və iqtisadi şəraitdə uyğunlaşmaqdan, təsərrüfat şəraitindən və hər bir təsərrüfat subyektinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bununla yanaşı, hər bir müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında yüksək nəticələrin də edilməsi ən vacib qaydalara (dünya təcrübəsində təsdiq edilən) əməl olunmasından, maliyyə

stimullarının aktivləşməsinə təsir edən mütərəqqi metod və formalardan istifadə edilməsindən birbaşa asılıdır.

Maliyyə menecmentinin təşəkkülü cəmiyyətin idarəetmə və maliyyə elminin inkişafı, texnika, iqtisadiyyat, maliyyə və pul dünyasında baş verən yeniliklər və s. ilə sıx əlaqədardır.

Müəssisənin maliyyəsinin idarə olunmasının kompleks sisteminin təşəkkülünün ilkin mərhələsində sonrakı tədbirlərə ciddi fikir verilirdi; istehsalın daim davam etməsinin lazımi maliyyə təminatı hesabına təmin edilməsi; fəaliyyətin müsbət son maliyyə nəticələrinin əldə edilməsi üçün bütün maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunması. Sonralar isə maliyyə menecmentinin daha sərfəli (riskli) maliyyə əməliyyatlarının və investisiya qoyuluşlarının aparılması, kapitalın artması və mənfəətin maksimallaşdırılması istiqamətində fəaliyyəti gücləndirildi.

Tarixdə maliyyə menecmentinin funksiyalarının genişləndirilməsi ilə əlaqədar bir sıra mərhələlər qeyd olunur:

1. 50-ci illərin birinci yarısı: bu dövrdə maliyyə investisiyalarının yeni modelləri (qiymətli kağızlar portfelinin formalaşması; dövrüyyə kapitalının idarə olunmasının tip modeli; pul resurslarının material ehtiyatlarının və hesablaşmalarda olan pul vəsaitinin səmərəli istifadəsinə yönəldilməsi);

2. 60-cı illərin birinci yarısı – müəssisənin əmlakının (aktivlərinin) təhlilinin yeni metodları;

3. 70-ci illər – fond birjasının yeni alətlərinin tətbiq olunması (opcion – investisiya layihələrinin seçilməsi və realizasiyasında istifadə edilir);

4. 80-ci illər – təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşməsi və kreditləşdirilməsində, kapitalın səfərbərliyə alınması və xərclənməsində, rəqabətlə əlaqədar risklər nəticəsində itkilərin sığortalanması üsullarında yeni metod və formalar;

5. 90-cı illərdən sonra müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə maliyyə alətlərinin təsir sferasının genişlənməsi istehsalın idarə olunmasının ümumi sistemində menecmentin yerini və əhəmiyyətini dəyişdirdi. Heç də təsadüfi deyildir ki, iri

xarici firmalarda rəhbərlik səviyyəsində yeni bir vəzifə meydana gəldi, yəni maliyyə direktoru (şirkətin prezidentinin müavini). Maliyyə direktoru – müəssisədə səmərəli maliyyə siyasətinin formalaşmasına məsuliyyət daşıyır. Çünki həmin maliyyə siyasəti müəssisənin inkişafının ümumi strategiyasının ən vacib elementini təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sərbəst təsərrüfat vahidlərində maliyyə fəaliyyətinin səmərəli və müsbət idarə olunmasının kompleks nəticəli sistemi olan maliyyə menecmentinin istifadəsinin zəruriliyi və məqsədə uyğunluğu müxtəlif ölkələrin müəssisələrinin iş təcrübəsi ilə təsdiq olunmuşdur. Bu təkcə inkişaf edən ölkələrə deyil, eyni zamanda bazar iqtisadiyyatına yeni keçən ölkələrə də aiddir. Belə ki, inzibati-idarəetmə rejiminin başa çatması ancaq müəssisələrin operativ sərbəstliyi deyil. Bazar iqtisadiyyatı maliyyə və təsərrüfat məsələlərinin həlli istiqamətində müəssisələr qarşısında ciddi vəzifələr qoyur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir təsərrüfat subyekti təchizat, istehsal, satış və maliyyə əməliyyatları sferalarında sərbəst qaydada qərar qəbul etməyə məcburdur və həmin qərarların icrası ilə əlaqədar məsuliyyət müəssisənin üzərinə düşür. Belə məsuliyyətin qiyməti demək olar ki, çox yüksəkdir, çünki müəssisə üzərinə düşən məsuliyyəti yerinə yetirməyəndə o öz pul vəsaiti və ya əmlakı ilə cavab verməyə məcbur olur. Bəzən isə müəssisə öz fəaliyyətini dayandırmalı olur.

Bazar iqtisadiyyatı bir sıra kateqoriyaların inkişafını nəzərdə tutur; mülkiyyətin müxtəlif formalarının (dövlət, xüsusi, bələdiyyə və s.) mövcudluğu, təsərrüfat vahidlərinin tipləri; riskin mövcudluğu və s. Eyni zamanda pulun rolu yüksəlir, onun istifadə formaları və fəaliyyətin son nəticələrinə təsiri genişlənir. Rəqabət meydana gəlir, sahibkarlıq inkişaf edir və s. Belə bir şəraitdə əsaslandırılmış qərarların qəbulu, həyata keçilməsi və sonda müsbət nəticənin əldə edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çox hallarda belə qərarlar pul vəsaitinin hərəkəti və istifadəsi ilə əlaqədar olan pul münasibətləri sahələrinə aiddir. Ona görə də, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr öz fəaliyyətlərinin maliyyə aspektlərinə olan münasibətlərini kökündən dəyişdirməlidirlər. Bu isə birinci növbədə təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətinin təşkili və idarə olunmasının yeni formalarının axtarılmasını obyektiv zəruri edir.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin kompleks idarə olunması sisteminin tətbiq edilməsinin məqsədə uyğunluğunu müəyyən edir. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində zəruri əsaslar yarandıqca təsərrüfat subyektlərində iqtisadi proseslərin əsaslı tənzimlənməsi aləti kimi maliyyə menecmenti çıxış etməyə başladı. Ancaq maliyyə menecmenti – müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin müsbət nəticələrini təmin edə bilər.

1.3. MALİYYƏ MENECMENTİNİN MAHİYYƏTİ, FUNKSIYALARI VƏ MƏQSƏDİ

Maliyyə menecmenti – təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin maliyyələşdirmə proseslərinin səmərəli idarə olunması sistemidir.

Maliyyə menecmenti – maliyyə resurslarının cəlb edilməsi və istifadəsi ilə əlaqədar baş verən maliyyə münasibətləri sistemini ifadə edir.

Maliyyə menecmenti – müəssisənin idarə olunmasının ümumi sisteminin bir hissəsidir və ona görə də onun tərkibinə daxildir. Menecment təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətini idarə edir.

Beləliklə, idarəetmə, insanların şüurlu şəkildə ətraf mühitə canlı və cansız məbitə, texnika və texnologiyaya, istehsal heyətinə təsir etməklə hadisə və prosesləri öz axarına yönəltmək yolu ilə zəruri olan, ehtiyac duyulan nəticələrə nail olmaqdır.¹

İdarəetmə sistemi iki yarımsistemdən, yəni idarə olunan obyektədən və idarəedən subyektdən ibarətdir.

Menecmentə daxil olan idarəedən subyekt təsərrüfat subyektində maliyyə resurslarını, pul axınlarını və s. idarə edir. Pul vəsaiti, gəlir, xərc və s. isə müəssisədə idarə olunan obyektə daxildir.

Maliyyə menecmenti müəssisənin balansını optimal edən bir sistemdir.

Maliyyə menecmenti sistemi idarəetmənin üsullarının metodlarının və s. məcmusunu ifadə edir.

Bəzi iqtisadisadçılar «menecment» dedikdə, aşağıdakıları nəzərdə tutur: a) sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili; b) firmanın iqtisadi strategiyasının hazırlanması; b) idarəetmənin təşkili.²

Strategiya – kifayət qədər uzun müddət üçün müəyyən edilmiş, rəqabət üstünlüklərinin və səmərəliliyin artırılması əsasında stabil iqtisadi göstəricilərə və

¹ Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı 2009. Telman Hüseynov, səh.235.

² Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı. 2001. T.Ə.Quliyev. səh.5

bu göstəricilərin artımına nail olmağa imkan verən istiqamətlərin, fəaliyyət qaydaları və normalarının məcmusudur.¹

Maliyyə menecmentində qəbul olunan qərarlar real, aydın və çevik olmalıdır. Beləliklə, idarəetmə sistemində qəbul edilən qərarlar məqsədəuyğun olmalı, kəmiyyət və keyfiyyət müəyyən göstəricilərlə ifadə edilməli, optimal variant qərar qəbul edilməlidir.

Maliyyə menecmenti sistemində idarədən subyektin ən mühüm vəzifəsi qərarları vaxtında hazırlamaq və icra etməkdən ibarətdir.

İdarəetmənin funksiyalarına görə qərarlar aşağıdakı istiqamətlərdə qəbul edilir:

- planlaşma;
- təşkilətmə;
- motivləşdirmə;
- uçot, nəzarət və s.

Funksional məzmununa görə isə qərarların istiqamətlərinə aiddir:

- maliyyə;
- vergi;
- istehsal;
- kommersiya və sair.

Lakin vəzifələrin həlli xarakterinə görə, qərarlar ayrılır; operativ və strateji. İdarəetmə qərarları da informasiyalar kimi keyfiyyətli olmalıdır. Bu məqsədlə idarəetmə qərarlarına qarşı əsas, ümdə tələblər qoyulur. Belə ki, onların:

1. məqsədli meylə, istiqamətə malik olması; 2. Sistemli, kompleks əsaslandırılması; 3. İyerarxiyalı qaydada subordinasıya olunması; 4. Konkret ünvanlı olması; 5. Direktivliyi; 6. Müvafiq resurslarla təminatı.²

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə fəaliyyətinin praktiki sferası kimi maliyyə menecmenti bir neçə iri sahələrə ayrılır:

¹ Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı. 2009. Telman Hüseynov. Səh.237.

² Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı 2001. T.Ə.Quliyev. səh.215

- ümumi maliyyə təhlili və planlaşdırma. Belə ki, təhlil və planlaşdırma nəticəsində müəssisədə ümumi maliyyə strategiyası formalaşdırılır;

- investisiya fəaliyyətinin idarə olunması, yəni geniş mənada real aktivlərə və maliyyə aktivlərinə investisiyalar;

- maliyyə resurslarının mənbələrinin idarə olunması. Məqsəd, müəssisənin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsidir;

- pul vəsaitinin cari idarə olunması. Bura daxildir; müəssisənin cari fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi və pul axınının təşkili.

Pul axınının idarə olunması müəssisənin ödəməqabiliyyətini və cari ödəmələrinin ritmikliyini nəzərdə tutur.

- müəssisənin orta hesabla rentabelliyini təmin edən maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması;

- təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasının (təşkilinin) məqsədinin müəyyən olunması prosesini maliyyə menecmenti müəyyən edir.

Müəssisə və təşkilatlarda maliyyə menecmenti subyektin inkişafına dair taktika və strategiyasını hazırlayır.

Qarşıya qoyulmuş məqsədi əldə etmək üçün götürülmüş istiqamət və istifadə edilən vasitələr – maliyyə menecmentinin strategiyasının məzmunu ifadə edir.

Strategiya isə müəssisədə qarşıya qoyulan məsələlərin icrası variantlarına bütün imkanların yönəldilməsini nəzərdə tutur.

Təsərrüfat subyektlərində proqnozlaşdırılan məqsədlərə nail olduqdan sonra, yeni strategiyaların hazırlanması işinə başlanılır.

Konkret müəyyən olunmuş dövr üçün nəzərdə tutulan məqsədə çatmaq üçün qəbul edilmiş istiqamət isə taktikanın məzmununu ifadə edir.

Yuxarıda qeyd olunan funksiyalar müəssisənin maliyyə menecmentinin baş istiqamət üzrə monitorinq apardığını sübut edir. Həqiqətən, hər bir müəssisədə müntəzəm olaraq maliyyə planı və illik hesabat tərtib olunur; balansın aktiv investisiya xarakterli qərarları əsaslandırmağa imkan verir; balansın passivi isə maliyyələşmə mənbələrinin vəziyyətini qiymətləndirir; mənfəət və zərər haqqında hesabat müəssisənin mənfəətliyi haqqında məlumat verir; pul vəsaiti büdcəsi, uçot

və hesabat haqqında məlumatlar və pul vəsaitinin hərəkəti haqqında hesabat-analitik qiymətləndirmədir və ödəmə hesablaşmaların vəziyyətinə nəzarət aparmağa şərait yaradır.

Beləliklə, məzmununa görə maliyyə menecmenti kapital və maliyyə resurslarının hərəkətinə təsir göstərmək üçün müəyyən qərarlar hazırlayır. Məqsəd kapital və maliyyə resurslarının hərəkətinin effektivliyini təmin etməkdir.

Maliyyə menecmenti – maliyyə bazarının özünəməxsus üsulları ilə yeni maliyyə aktivlərinin (səhm, istiqraz və s.) idarə olunması ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar olaraq, maliyyə menecmentinə bir idarəetmə kompleksi kimi yanaşmaq olar. Belə mürəkkəb idarəetmə kompleksinə sonrakılar daxildir; valyuta əməliyyatlarını idarədən menecment; səhm, istiqraz və s. qiymətli kağızları idarədən menecment; banklarda qısa və uzunmüddətli kredit əməliyyatlarını həyata keçirən menecment; təsərrüfat subyektlərində riskləri idarədən menecment; daşınmaz əmlakı idarədən menecment və s.

Maliyyə menecmentində idarəetmə obyektini kimi müəssisənin pul dövriyyəsi çıxış edir. Pul dövriyyəsi pul ödəmələri və daxil olmalardan (bankdakı hesablaşma və başqa hesablar) ibarətdir. Pul dövriyyəsini idarəetmək – onun yaxın vaxtda və perspektivdə mümkün vəziyyətini görə bilmək, pulun həcmi, daxil olma və xərclənmənin intensivliyini müəyyən edə bilmək bacarığıdır.

Müəssisədə pulun gözlənilən həcmi və onun dövriyyəsinin intensivliyini müəyyən etmək üçün pul dövriyyəsinin mövcud olan bütün tərəflərini və şəraiti təhlil etmək zəruridir. Mütləq kapitalın dövretmə prosesi maliyyə resurslarının hərəkəti və müəssisənin bütün maliyyə münasibətləri qiymətləndirilməlidir.

Maliyyə menecmentinin obyektinin və subyektinin funksiyaları fəaliyyət göstərir. İdarəetmə obyektinin funksiyalarına daxildir:

1. *Təkraristehsal.* Müəssisənin cari fəaliyyətinə və uzun və qısamüddətli aktivlərə qoyulan (kapital qoyuluşu) investisiyaların effektivliyinin təmin edilməsi üzrə fəaliyyət. Kapitalın sadə təkrar istehsalı, istehsal – kommersiya fəaliyyətinin özxərcini təmin edir. Lakin kapitalın geniş təkrar istehsalı isə müəssisənin istehsal – kommersiya fəaliyyətinin özxərcini ödəmə və özünümaliyyələşməni təmin edir.

Maliyyə menecmentinin təkrar istehsal funksiyasının realizasiyasının effektivliyinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur:

- xüsusi kapitalın artımı;
- xüsusi kapitalın artım tempinin balansın valyuta artımı tempindən artıqlığı;
- mənfəətin kapitallaşması səviyyəsi, yəni yığım fondunun formalaşmasına yönəldilən mənfəətin xüsusi çəkisi;
- bölüşdürülməyən mənfəətin (müəssisənin sərəncamında qalan) müəssisənin təmiz mənfəətində xüsusi çəkisi;
- kapitalın gəlirliliyinin (rentabelliyyəsinin) artması;
- müəssisənin gəlirliliyinin artımı hesabına kapitalın dövriliyyəsinin sürətinin artması.

2. *İstehsal funksiyası* – Kapitalın yerləşdirilməsinin effektivliyinin təmin edilməsi üzrə cari istehsal – kommersiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bu funksiya eyni zamanda təsərrüfat subyektində zəruri pul fondlarının təşkilini və cari fəaliyyətin maliyyələşmə mənbələri ilə təmin olunmasını da nəzərdə tutur.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecmentinin istehsal funksiyasının realizasiyasının effektivliyi aşağıdakı göstəricilərlə qiymətləndirilir:

- kapitalın quruluşu;
- balans mənfəətinin bölüşdürülməsinin quruluşu;
- məhsulun maya dəyərinin səviyyəsi və dinamikası;
- məhsul vahidinə düşən xərclərin səviyyəsi və dinamikası;
- əmək haqqı fondunun səviyyəsi və dinamikası.

3. *Maliyyə menecmentinin nəzarət funksiyası* – yəni, maliyyə resurslarına manatla nəzarət. Hər bir təsərrüfat əməliyyatı müəssisənin mənafeyinə cavab verməlidir, çünki müəssisənin mənafeyi onun son məqsədindən asılıdır. Ona görə də, maliyyə nəzarəti daima aparılmalıdır. Nəzarət - əməliyyatların maliyyə məqsəduyğunluğu nöqtəyi-nəzirdən həyata keçirilməlidir. Belə ki, nəzarət xammal və materialın dəyərinin ödənilməsindən başlayaraq ta satışdan əldə edilən gəlirin daxil olmasına qədər bütün prosesləri əhatə etməlidir.

Maliyyə menecmentinin obyektinin funksiyaları idarəetmənin funksiyaları vasitəsilə realizə olunur. Belə ki, idarəetmə subyektinin funksiyalarına daxildir:

- maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması;
- maliyyə fəaliyyətinin planlaşdırılması;
- pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi;
- istehsal, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin və xərclərinin uçotunun aparılması;
- kapitalın qoyuluşunun və istifadəsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi və təhlili;
- təsərrüfat subyektinin istehsal-kommersiya fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində pul vəsaitinin daxil olması və xərclənməsi üzərində nəzarətin aparılması.

Maliyyə menecmentinin idarəetmə obyektinin məcmuuna isə aşağıdakılar daxildir:

- dəyərin dövriyyəsi;
- maliyyə resursları;
- maliyyə münasibətləri;
- pul axını;
- sair.

Xüsusi qrup insanlar – maliyyə menecmentinin subyektini təşkil edir. Subyektlər idarəetmənin müxtəlif forma, metod, üsullardan (təsir formaları) istifadə etməklə obyektin effektiv idarəçiliyini təşkil edirlər.

Maliyyə menecmentinin idarəetmə obyekti özü bir sistem deməkdir və sistem özü isə müəyyən elementlərin məcmuundan ibarətdir ki, həmin elementlər də özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Beləliklə, maliyyə menecmentinin idarəetmə obyektinin sisteminin elementlərinin xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları göstərmək olar:

- sistemə daxil olan hər bir element özünə aid olan funksiyanı icra edir və bir elementə məxsus olan funksiyanı başqa bir element yerinə yetirə bilməz;

- maliyyə menecmentinin idarəolunan obyektinin sisteminə daxil olan bir element başqa bir elementlərlə birgə fəaliyyət göstərə bilər;
- maliyyə menecmentinin idarəolunma obyektinin sisteminə daxil olan elementlər bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar.

Beləliklə, maliyyə menecmentinin subyektinin idarəetmə obyektinə müxtəlif metod, üsul və formalarla təsiri subyektlə obyekt arasında məlumatların ötürülməsi şəraitində baş verir. Maliyyə menecmentində idarəetmə sistemi müxtəlif məlumatların verilməsi və istifadəsini müəyyən edir.

Təsərrüfat subyektlərində müəssisənin maliyyə fəaliyyətini idarədən subyekt bir sıra aşağıdakı vəzifələri icra edir:

- müəssisənin mənfəətlə işləməsini təmin etmək məqsədi ilə zəruri maliyyə vəsaitinin təminatını təşkil etmək;
- geniş təkrar istehsal xərclərinin maliyyə təminatını təşkil etmək;
- müəssisədə dövriyyə kapitalının dövriyyəsini sürətləndirmək;
- təsərrüfat subyektinin maliyyə resurslarının istifadə istiqamətlərinin düzgün müəyyən edilməsi üzərində maliyyə nəzarətini təşkil etmək;
- müəssisələr, baş idarə, büdcə, bank təşkilatları və başqa subyektlər arasında maliyyə münasibətlərini idarə etmək.

Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə menecmenti sonrakı funksiyaları yerinə yetirir: müəssisənin maliyyə fəaliyyətini və maliyyə vəziyyətini proqnozlaşdırır və planlaşdırır; müəssisənin pul axınını planlaşdırır və tənzimləyir; müəssisənin istehsal və maliyyə fəaliyyətinin müsbət və ya mənfi nəticələrini qiymətləndirir; müəssisədə xərclərin uçotunu aparır; müəssisədə kapital qoyuluşlarının effektivliyini müəyyən edir; müəssisədə pul axınına nəzarət edir və s.

Müəssisələrdə maliyyə menecmentinin idarədən subyektinin idarə etdiyi obyektə isə aiddir: pul axınları; pul ödənişləri; maliyyə resursları; pul fondları, maliyyə münasibətləri, debitor borcları; kreditor borcları, maliyyə ehtiyatları; borc vəsaiti və sair.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisələrdə pul axını (pulun dövriyyəsi) qapalı xarakter daşıyır. Belə ki, pul axını istehsal və satışın həcmindən, kapitaldan,

maliyyə ehtiyatının həcmindən və s. asılıdır. Sonra, pul axınının həcminə eyni zamanda kreditor və debitor borclarının həcmi də təsir göstərir. Xüsusi kapital, borc kapitalı və s. təsərrüfat subyektinin pul axınını mənbələrini təşkil edir. Müəssisələrdə istehsal, satış, maliyyə, investisiya və s. əməliyyatlar həyata keçirilir. Deməli, bütün bu istiqamətlərdə müəssisənin pul axınları hərəkət edir. Təsərrüfat subyektlərində maliyyənin idarə olunan obfekt kimi çıxış edən aktivlər və maliyyə öhdəlikləri (passivlər) müəssisənin geniş təkrar istehsalı prosesinə aiddir.

Müəssisələrdə cari və perspektiv dövrlər nəzərə alınaraq maliyyə idarə olunur. Belə ki, cari dövr və perspektiv üçün məqsəd və vəzifələrin həcmi müəyyən edilir. Maliyyənin idarə olunması ilə əlaqədar zaman amili əsas götürüldüyünə görə maliyyə menecmenti özü də strateji və operativ menecmentlərə ayrılır.

Müəssisədə investisiyaların idarə olunması strateji maliyyə menecmentinə aiddir və onun fəaliyyətinə sonrakılar daxildir; investisiya layihələrinin təhlili və maliyyə təminatı; kapital qoyuluşu ilə əlaqədar qərarların hazırlanması; kapitalın qoyuluşunun daha səmərəli variantının qəbul edilməsi, kapitalın maliyyə təminatının müəyyən edilməsi və sair.

Təsərrüfat subyektlərində nağd pul axınının əməli surətdə idarə olunması operativ maliyyə menecmentinə, yəni taktiki maliyyə menecmentinə məxsusdur. Operativ - taktiki maliyyə menecmenti tərəfindən nağd pul axınının idarə edilməsinin məqsədi aşağıdakılar ilə izah olunur:

- müəssisədə nağd pul axınının dövriyyəsinin sürətləndirilməsi;
- nağd pul axını hesabına aparılacaq xərclərin həcmi azaldılması;
- müəssisədə nağd puldan maksimum səviyyədə səmərənin əldə edilməsi.

Maliyyə menecmentinin funksiyaları aşağıdakı iki istiqamətdə qruplaşdırılır:

1-ci istiqamət: maliyyə menecmentinin idarə olma sistemi kimi funksiyaları;

2-ci istiqamət: maliyyə menecmentinin təsərrüfat subyektinin idarə olunmasının xüsusi sahəsi kimi funksiyaları.

Yuxarıda qeyd olunan birinci istiqamətdə maliyyə menecmentinin funksiyalarına müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, səmərəli

məlumat bazasının təşkili; müəssisənin maliyyə strategiyasının proqnozlaşdırılması; maliyyə fəaliyyəti üçün qərarların qəbulu və realizasiyası; maliyyə fəaliyyəti üçün qəbul olunmuş qərarların icrası üzərində nəzarətin aparılması daxildir.

İkinci istiqamətdə, yəni təsərrüfatın maliyyə fəaliyyətinin idarəolunmasının xüsusi istiqaməti kimi maliyyə menecmentinin funksiyalarına sonrakılar aiddir; müəssisənin aktivlərinin idarəolunması; təsərrüfatın xüsusi kapitalının idarəolunması; təsərrüfat subyektinin investisiyalarının idarəolunması; müəssisədə pulun hərəkətinin idarəolunması; kommersiya və maliyyə risklərinin idarəolunması və müəssisənin iflası ilə əlaqədar qərarların qəbul edilməsi və realizasiyası.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyənin idarəolunması xüsusi mexanizm əsasında həyata keçirilir.

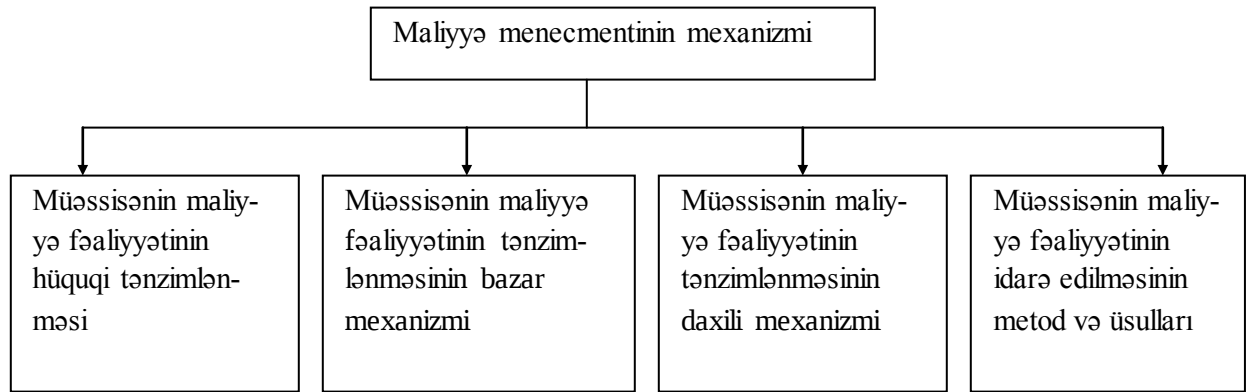
Müəssisənin maliyyə fəaliyyətini idarədən maliyyə menecmentinin mexanizmi bir sistemdir və bu sistem bir sıra elementlərdən ibarətdir və həmin elementlərin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:

- təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi-normativ baza;
- subyektin maliyyə fəaliyyətinin tənzimləyicisi kimi çıxış edən bazar mexanizmi ki, bu element də maliyyə bazarında formalaşır, çünki bazarda tələb və təklif əsasında qiymət, faiz dərəcəsi, kapitalın mənfəətliliyinin orta norması və s. formalaşır;
- daxili mexanizm vasitəsilə təsərrüfatın maliyyə fəaliyyəti tənzimlənir.

Daxili mexanizmə aiddir: müəssisənin nizamnaməsi; müəssisənin maliyyə siyasəti; müəssisənin maliyyə strategiyası; daxili normativlər və s.

Müəssisədə maliyyə fəaliyyətini idarə etmək üçün istifadə olunan üsullar, metodlar, vasitələr, nəzarət, planlaşma, qiymətləndirmə proseslərində tətbiq olunur. Belə metodlara daxildir:

1. Balans metodu;
2. İqtisadi – statistik metod;
3. Müqayisə metodu.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə təsərrüfat sübyektinin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması yeddi mərhələdən ibarətdir və hər mərhələ özünəməxsus məzmunu malikdir.

I mərhələ: Maliyyə menecmentinin məqsədi:

I mərhələnin məzmunu: Müəssisənin daxili təsərrüfatçılıq şəraiti və xarici vəziyyəti nəzərə alınmaqla təsərrüfat sübyektinin məqsədi.

II mərhələ. Müəssisədə hər bir obyektin vəzifəsi.

II mərhələnin məzmunu: Hər bir obyektin xüsusiyyətlərinə əsasən fəaliyyətin müstəvisinin müəyyən edilməsi.

III mərhələ: İrəliyə qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün meyarların müəyyən edilməsi.

III mərhələnin məzmunu: Kapitalın istifadəsinin sürətləndirilməsi, materiallardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, maya dəyərinin azaldılması, mənfəətin və gəlirin həcmi artırılması və s.

IV mərhələ: Müəssisənin cari və perspektiv maliyyə planlarına daxil edilən göstəricilərin əsaslandırılmış olması.

IV mərhələnin məzmunu: Maliyyə planlarının optimal variantının qəbul edilməsi.

V mərhələ. Optimal variantla qəbul edilmiş qərarın realizasiyası.

V mərhələnin məzmunu: Maliyyə planında nəzərdə tutulan xərclərin səmərəli maliyyələşmə mənbələrindən istifadə.

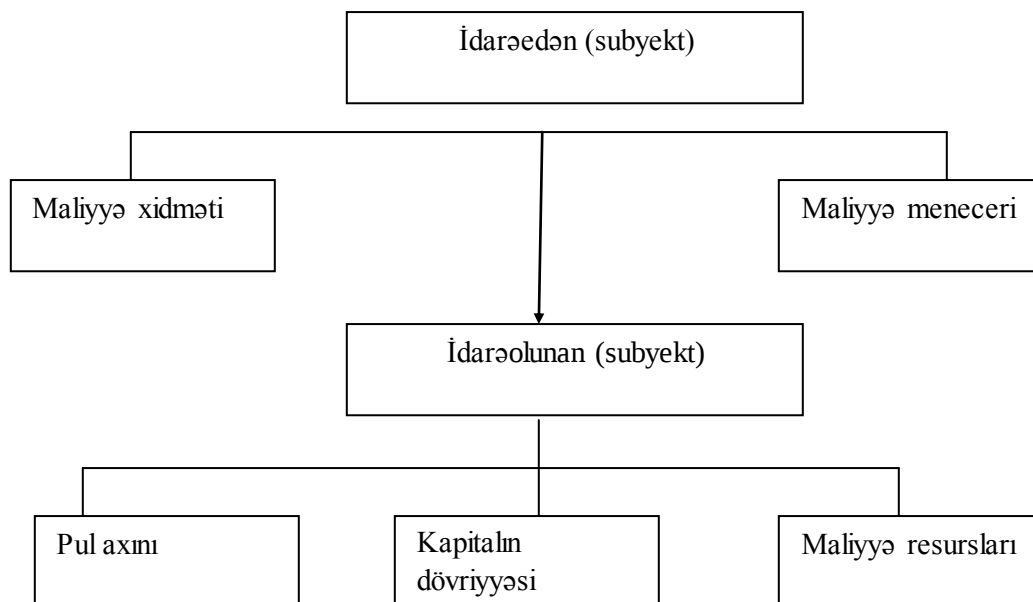
VI mərhələ. Müəssisədə maliyyə əməliyyatları üzərində cari maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi.

VI mərhələnin məzmunu: Müəssisədə pul axını üzərində maliyyə nəzarəti.

VII mərhələ: Təsərrüfat subyektlərində həyata keçirilən qərarların səmərəliliyinin müəyyən edilməsi.

VII mərhələnin məzmunu: Müəssisənin maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən bütün göstəricilərin qiymətləndirilməsi və aşkar edilən kənarlaşmaların səbəblərinin müəyyən olunması.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, maliyyə menecmenti idarəetmə sistemi kimi idarəedən subyekt və idarəolunan obyektə ibarət olmaqla iki yarım sistemə ayrılır:

İdarəetmənin subyekti, obyektə idarəetmənin ümumi funksiyaları vasitəsilə təsir göstərir. Həmin funksiyaları daxildir:

- təhlil;
- planlaşma;
- uçot;
- nəzarət;
- tənzimləmə.

Müəssisədə idarə edən (idarəetmə subyekti) sistemə daxildir:

- texniki şöbə;
- kommersiya şöbəsi;
- istehsalat şöbəsi;
- maliyyə şöbəsi;
- mühasibat şöbəsi və sair şöbələr.

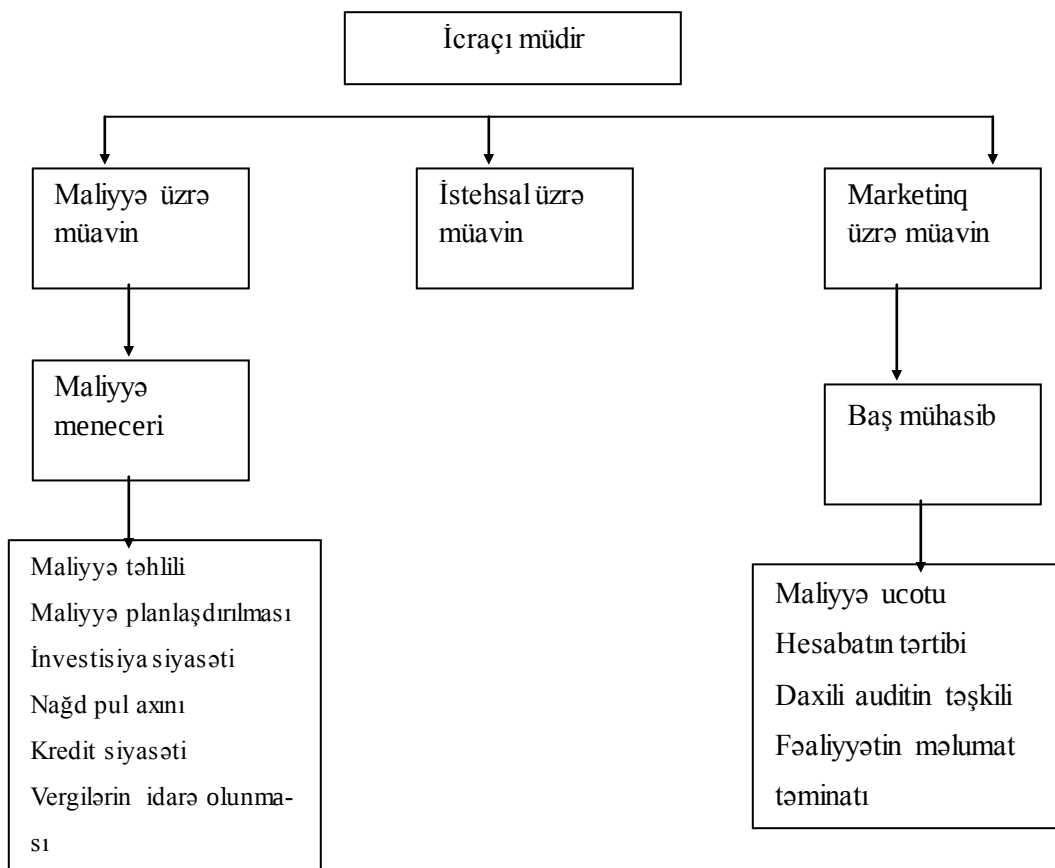
Müəssisələrdə idarə olunan sistem onun təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edir. İdarəolunan sistem aşağıdakı elementlərlə xarakterizə olunur:

- əməyin təşkili;
- istehsalın təşkili;
- xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili;
- əmək kollektivinin sosial şəraitinin təşkili və sairə.

Maliyyə xidməti müəssisədə maliyyə menecmentinin strategiya və taktikasını hazırlayır və həyata keçirir. Strategiya və taktikanı hazırlamaqdan məqsəd müəssisənin gəlirini artırmaqdan ibarətdir.

Hər bir müəssisənin maliyyə xidmətinin quruluşu onun həcmindən, fəaliyyətinin növündən, qarşısına qoyulan vəzifələrdən və s. asılıdır.

Təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətinin idarəolunması sxemi

Maliyyə menecmentinin idarəetmə subyektinin (maliyyə xidmətinin) funksiyalarından sonrakıları qeyd etmək olar:

- müəssisənin iqtisadi inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək;
- müəssisənin iqtisadi inkişafı üçün maliyyələşmə mənbələrini və məbləğini planlaşdırmaq;
- təsərrüfat subyektinin investisiya siyasətinin strategiya və taktikasını hazırlamaq;
- müəssisənin kredit siyasətini işləyib hazırlamaq;
- müəssisənin cari və perspektiv planlarını hazırlamaq;
- biznes-planın bölmələrinin hazırlanmasında iştirak etmək;
- müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması;
- müəssisənin xərclərinin maliyyə təminatını təşkil etmək;
- müəssisənin başqa təsərrüfat subyektləri ilə hesablaşmalarını təşkil etmək;
- müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək;
- müəssisənin maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarət aparmaq.

Hal-hazırda təsərrüfat subyektlərində menecerlər maliyyənin idarə olunmasında həlledici rol oynayır.

Kommersiya təşkilatının maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında maliyyə meneceri vacib rol oynayır. Maliyyə menecerinin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- dövriyyə kapitalının idarə olunması;
- debitor və kreditor borclarının idarə olunması;
- riskləri nəzərə almaqla investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili;
- maliyyə nəzarəti;
- valyuta siyasətinin aparılması;
- kredit siyasətinin aparılması;
- təsərrüfat subyektində maliyyə işinin təşkili;
- operativ maliyyə işinin təşkili;

- maliyyə sənədləşməsinin formalaşması (bank, statistika).

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq menecerlər elmi mülahizələr əsasında fəaliyyət göstərməlidirlər. Onlar öz fəaliyyətlərində sonrakı prinsipləri əsas götürməlidirlər: fəaliyyətin səmərəliliyi; idarəçilik sistemi elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır; qəbul etdikləri qərarların optimal variantı seçilməlidir; qərarların qəbulunda menecerlər mərkəzləşdirilmiş və eləcə də mərkəzləşdirilməmiş bölgü sistemini əlaqələndirməlidirlər və s.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecerləri müəssisənin fəaliyyətinə aid olan bütün məlumatlara malik olmalıdır. Onlar iqtisadiyyatda və müəssisədəki vəziyyətlə əlaqədar olaraq operativ qaydada əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilməlidirlər.

Maliyyə menecerinin rəhbər tutduğu əsas prinsip – firmanın mənafevidir. Müəssisənin fəaliyyətinin son maliyyə məqsədi prosesdə iştirak edənlərin məqsədlərinin zəncirvari əlaqədə olduğunu göstərməkdir. Əməliyyatların hüquqi qanunauyğunluğu gəlirlərin qanuniliyini və müdafiəsini təmin edir. Ona görə də, müəssisədə (firmada) maliyyə menecerinin funksional vəzifəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

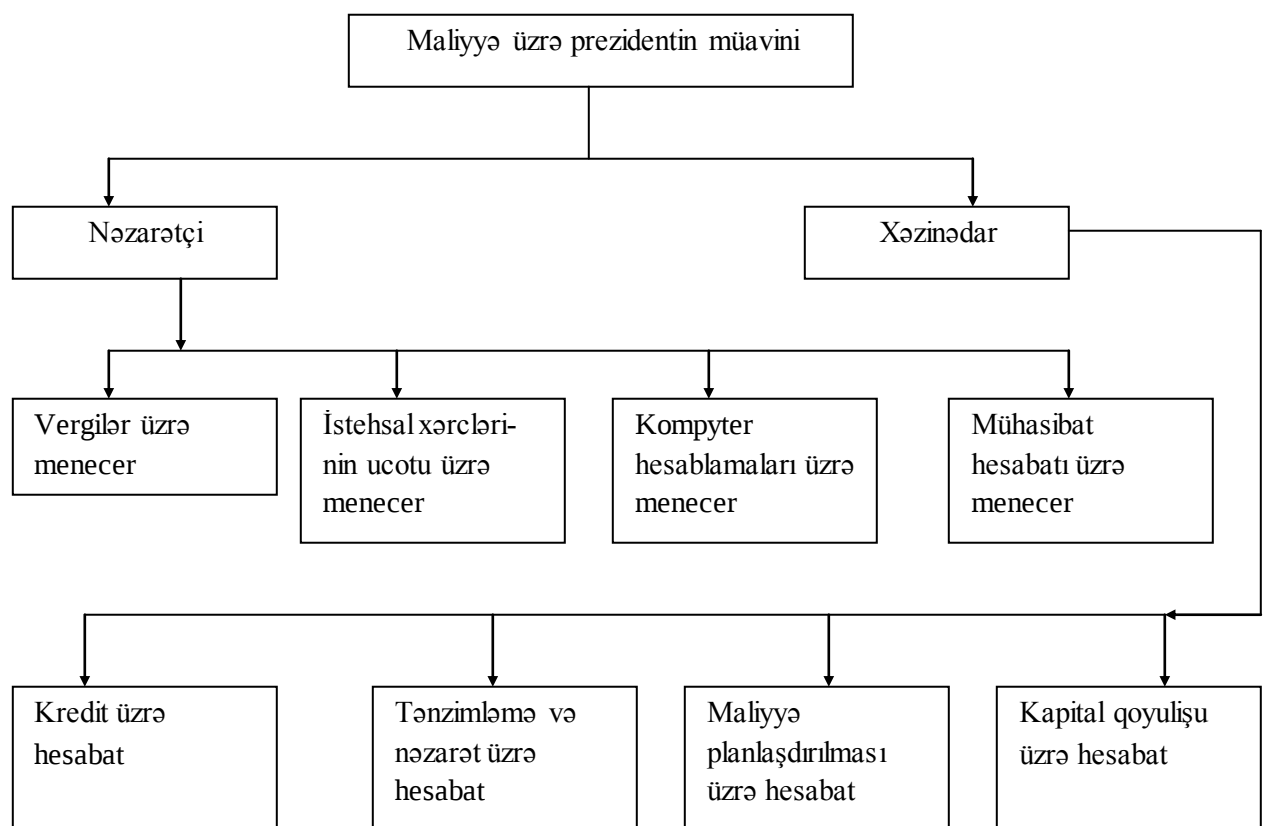
- müəssisənin kapitalı və maliyyə resursları ilə təsərrüfat əməliyyatlarının təminatını hüquqi cəhətdən qanuniliyini təmin etmək;
- kommersiya əməliyyatlarının bütün iştirakçılarının normal maliyyə münasibətlərini tənzimləmək;
- kapitalın qoyuluşunun plan və proqnozunu hazırlamaq və onun effektivliyini qiymətləndirmək;
- müəssisənin kredit və valyuta siyasətinin seçilməsi və əsaslandırılması;
- müəssisənin gəlirliyinin artmasına yönəldilən investisiya layihələrinin işlənilməsi və realizasiyası;
- maliyyə risklərindən və itgilərdən kapitalın və maliyyə əməliyyatlarının sığortalanması;
- müəssisənin reytingini aşkar edilməsi;

- təsərrüfat subyektinin istehsal-kommersiya fəaliyyətinin müntəzəm maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;

- maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzərində nəzarətin aparılması;

- müəssisənin və onun müştərilərinin maliyyə nəticələrinin və maliyyə vəziyyətinin təhlili.

Təsərrüfat subyektlərində ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə menecerlərin funksiyalarını əks etdirən sxem:

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərində fəaliyyət göstərən maliyyə menecerinin iki növünü qeyd etmək olar: yüksək səviyyədə təcrübəyə və biliyə malik olan menecer (geniş profili) və funksional (ixtisaslaşmış) maliyyə meneceri.

Təsərrüfat subyektində mövcud olan bütün funksiyaları (maliyyənin idarə olunması ilə əlaqədar) təcrübədcə icra edə bilən menecer-geniş profilli hesab olunur. Lakin təsərrüfat subyektinin maliyyəsinin idarə olunmasının ayrı-ayrı istiqamətlərində ixtisaslaşmış idarəçilik vəzifələrini icra edən şəxs – funksional menecer adlanır.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecerlərinin bir sıra formaları fəaliyyət göstərir və onlar bir-birindən fəqlənirlər. Belə menecerlərə göstərmək olar; investisiya meneceri; təsərrüfat subyektində pul dövriyyəsinə təşkil edən menecer; maliyyə risklərinin ayrı-ayrı növlərini idarə edən maliyyə meneceri; müəssisə iflas şəraitində olduqda onun vəziyyətinin maliyyə sağlamlaşdırılmasını təşkil edən menecer.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecerlərinin ən mühüm funksiyalarından sonrakıları qeyd etmək olar; maliyyə proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması; maliyyə resurslarından istifadənin səmərəli istifadənin qiymətləndirilməsi; xüsusi və borc kapitalının qiymətləndirmək; ayrı-ayrı xərclərin düzgün maliyyələşmə mənbələrinin müəyyən edilməsi.

II FƏSİL. MALİYYƏ MENECMENTİNİN ƏSAS ALƏTLƏRİ

2.1. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarəolunmasında pulun rolu

Müasir dövrdə maliyyə menecmentinin həlledici alətləri olan pul və maliyyə risklərinə, onların formalarına və səmərəli idarəolunması üsullarına həlledici səviyyədə fikir verilir.

Müəssisələrdə təsərrüfat proseslərinin vacib kateqoriyalarının formaları və həmin proseslərin idarəolunmasının həlledici alətləri kimi pul və risk çıxış edir.

Pul çox geniş və mürəkkəb məfhumdur. Ona görə də, pul anlayışını tam və hərtərəfli açıqlamaq çox çətindir. Bu hər şeydən əvvəl pulun mahiyyəti haqqında vahid yanaşmanın olmaması ilə əlaqədardır. Bizim fikrimizcə, pul bütün əmtəə və xidmətlərin ödənişi və onların dəyərinin ölçülməsi üçün sözsüz və azad qəbul edilən iqtisadi nemətdir. Bu müəyyənləşdirmə pul anlayışına təkcə bizim hər gün istifadə etdiyimiz kağız kupyuru və moneti deyil, həm də onun bütün başqa formalarını ilk növbədə nağdsız daxil etməyə imkan verir.¹

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə hər hansı bir istehsal və maliyyə qərarlarının qəbul olunmasında və əsaslandırılmasında istər pulun, istərsə də riskin rolu və əhəmiyyəti durmadan yüksəlir. Müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində pulun və riskin rolunun yüksəlməsi bazar münasibətlərinin xüsusiyyətləri və bu iqtisadi kateqoriyaların xarakteri ilə əsaslanır, çünki onlar iqtisadi proseslərə köklü surətdə təsir etmək qüvvəsinə malikdirlər.

Müəssisələrdə, onların normal fəaliyyəti və təşkil üçün zəruri olan ilkin kapitalın (nizamnamə fondu) əsas formalaşma mənbəi kimi pul çıxış edir.

Pul müəssisənin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini əhatə edir, o əlavə gəlir gətirə bilər və ya itkiyə səbəb olar. Belə fəvqəladə imkanlara pul özünün funksiyaları nəticəsində malikdir. Məlumdur ki, pul ümumi ekvivalent, dəyər ölçüsü, ödəmə, tədavül, dünya pulu və yığım vasitəsi kimi çıxış edir.

¹ Maliyyə biznesi. Bakı. 2014. A.B.Abbasov, S.A.Abbasov. səh.34

Pulun dəyər ölçüsü funksiyasından müəssisənin istehsal-maliyyə fəaliyyətində hər bir təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının nəticələrinin müqayisə edilməsində alət kimi istifadə edilir.

Təsərrüfat subyektlərində istehsal olunmuş və satış üçün hazırlanmış məhsul üçün pul daxil olmaları, həmin məhsulun istehsalı və satışı ilə əlaqədar xərclər isə pul xərcləri ilə ifadə olunur. Müəssisənin fəaliyyətinin son nəticəsi, yəni mənfəət və ya zərərlər pul vasitəsi ilə ölçüülür. Pul vahidində ifadə olunan dəyər ölçüsünün mövcudluğu müəssisənin gəlirlərinin və xərclərinin hesablanmasına dəyər kateqoriyalarında nəzərdə tutulan məqsədlərə çatmaq üçün qərarların optimal variantlarını seçib müqayisələr aparılmasına real imkan verir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsul istehsalı və ya fəaliyyətin başqa növlərinə material qiymətlilərinin alınması üçün pul əsas mənbəi təşkil edir. Pul müəssisənin işçiləri, tərəfdaşları, dövlət, bank və s. subyektlərlə maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində də iştirak edir. Müəssisənin bütün xərclərinin ödənilməsi və vaxtında ödəmələrin həyata keçirilməsi üçün pul daxil olmaları tələb olunur. Həmin pul daxil olmaların həcmi xərclərin həcminə və ödənilmə vaxtına cavab verməlidir. Ona görə də, müəssisənin maliyyə fəaliyyəti idarə olunan zaman pul daxil olmalarına, gəlirlərin xərclərlə vaxtına görə balanslaşdırılmasına, balansın likvidliyinə, təsərrüfatın ödəməqabiliyyətinə xüsusi fikir verilir. Bu məqsədlə müəssisədə maliyyə xidməti tərəfində «ödəmə təqvimi» tərtib edilir, balansın likvidliyi müəyyən olunur. Müəssisələrdə balansın likvidliyi onun aktivləri və maliyyə öhdəlikləri göstəriciləri əsasında müəyyən olunur. Belə ki, balansın likvidliyi müəssisənin aktivləri hesabına borclarının ödənilməsini ifadə edir. Bu zaman mütləq müəssisənin aktivlərinin pula çevrilməsi vaxtı onun öhdəliklərinin silinmə vaxtına uyğun gəlməlidir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, müəssisədə gəlirlər hesabına xərclərin balanslaşdırılması üçün «ödəmə təqvimi» tərtib olunur. Ödəmələrin təqvimi müəssisənin pul axını haqqında real məlumatlar əsasında tərtib olunur. Pul axını haqqında məlumat bazasını vəsaitin daxil olması və ödəmələrin məbləği və vaxtı haqqında sənəd əsasında məlumatlar təşkil edir. Həmin sənədlərə daxildir:

- alıcılarla bağlanmış müqavilə;
- məhsulun alqı-satışı aktı;
- məhsulun ödənilməsi üçün hesab sənədi;
- ödəmə tapşırığı;
- malın göndərilməsi təqvimi;
- qiymətin razılaşdırılması haqqında sənəd;
- əmək haqqının ödənilməsi vaxtı;
- debitor və kreditorlarla hesablaşmaların vəziyyəti;
- sair sənədlər.

Hər bir ödəmə və vəsaitin daxil olmasının konkret məlumat əlaməti (məbləğ və müddət) və sənədli mənbəi var. Əgər müəssisənin maliyyə meneceri pul axınını səmərəli idarə etmək istəyirsə, o zaman o planlaşdırılan daxil olmalar və ödəmələr haqqında məlumata malik olmalıdır. Pul axını haqqında dəqiq məlumatlar müəssisədə «ödəmə təqviminin» əsaslandırılmış tərtibi üçün zəruridir. Ödəmə təqviminin gəlirlər hissəsi ilin əvvəlinə vəsait qalığını (hesablaşma hesabı, valyuta hesabı, kassa), satışdan əldə edilən gəliri, debitor borcunun silinməsini və sair daxil olmaları əks etdirir. «Ödəmə təqvimi»nin ikinci bölməsində (xərc hissəsi) isə irəlidə olan xərclər və köçürmələr, kreditin verilməsi, kreditor borcunun silinməsi və s. xərclər göstərilir. Hər iki bölmənin balanslaşdırılması mütləq zəruridir və yaxud məqsədəuyğundur ki, gəlirlər xərclərdən artıq olsun və ya əksinə də ola bilər.

Ödəmə balansının iriləşdirilmiş sxeması

(min manat)

Gəlirlər	Məbləğ	Xərclər	Məbləğ
Vəsaitin daxil olması və gəlirlər	5661,7	Xərclər və ayırmalar	3840,3
Kreditlərin alınması	299	Kreditlərin silinməsi və faizlərin ödənilməsi	1100
Büdcədən təxsisat	1430	Büdcəyə ödəmələr	2450,4
Alınmış maliyyə resurslarının ümumi həcmi	7390,7	Bölüşdürülən maliyyə resurslarının ümumi məbləği	7390,7

Müəssisələr yuxarıda göstərilən formada tərtib etdikləri balans əsasında zəruri pul vəsaitinin alınması üçün strategiyayı seçirlər.

Pulun tədiyyə vasitəsi funksiyası kredit münasibətlərinin inkişafı, yəni ödənişin möhlətlə həyata keçirilməsi imkanlığı ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. Tədiyyə vasitəsi kimi çıxış edən puldan əmtəənin kreditə satışı ilə yanaşı, pul ssudalarının verilməsində və ödənilməsində, maliyyə orqanları ilə qarşılıqlı pul münasibətlərində (vergi tədiyyələri), işçilərin əmək haqqının ödənilməsində və s. istifadə edilir. Tədiyyə vasitəsi kimi müxtəlif borc öhdəlikləri; vekçellər, kredit kartları, çeklər çıxış edirlər.¹

Pulun yığım funksiyasından istifadə olunması onun ödəmə vasitəsi və dəyər ölçüsü funksiyalarını necə yerinə yetirməsindən və ölkədə ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Əgər pulun alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşürsə, o zaman inflyasiya proseslərinin və riskin səviyyəsi yüksəlir, müəssisələrin inkişafında qeyri-müəyyənlik yaranır. Son nəticədə müəssisələrin pul resurslarının yığımında, ehtiyatların artırılmasında və investisiyanın həyata keçirilməsində marağı azalır.

Əgər pul daima alıcılıq qabiliyyətinə malik olarsa, bu müəssisənin səmərəli fəaliyyəti və inkişafı üçün vacib şərtidir.

Pulun ən mühüm funksiyalarından birini isə dünya pulu funksiyası təşkil edir. Ölkələr və müəssisələr arasındakı xarici iqtisadi münasibətlərdə pulun dünya pulu funksiyasından istifadə edilir. Xarici iqtisadi münasibətlərdə pulun bu funksiyasından aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə olunur:

- mal və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsində;
- kredit əməliyyatlarının aporılmasında;
- dövlətlərin və beynəlxalq maliyyə institutlarının valyuta ehtiyatlarının formalaşmasında;
- sair xərclərin ödənilməsində.

Müəssisənin maliyyə meneceri alqı-satqı obyektı olan pul vəsaitinin daha yaxşı tətbiqinin təsirini və gücünü nəzərə almalıdır. Çünki, ancaq pul vəsaiti

¹ Maliyyə biznesi. Bakı-2014. A.B.Abbasov, S.A.Abbasov. səh.36

müəssisəyə əlavə gəlir və ya itki gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Ona görə də, pulun müəssisənin fəaliyyətinin son nəticələrinə təsirini nəzərə almaqla bütün qərarlar əsaslandırılmalı və qəbul edilməlidir.

Vacib alət olan puldan şüurlu və səmərəli istifadə tələb edir ki, onun spesifik xüsusiyyətləri öyrənilsin. Çünki pulun spesifik xüsusiyyətləri onun dəyərinin və qiymətinin müəyyən edilməsinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, pulun dəyəri daimi deyil, o dəyişən iqtisadi kateqoriyadır və bir çox amillər ona təsir edir. Belə ki, pulun dəyəri inflyasiya proseslərinə köklü təsir göstərir, çünki inflyasiya prosesləri pulun alıcılıq qabiliyyətində öz əksini tapır. Xüsusilə, inflyasiyanın yüksək səviyyəsi daha qorxuludur, bu zaman əhalinin alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür, böhran şəraiti yaranır, qiymət yüksəlir, bir çox əmtəələrə tələbat azalır, istehsalın həcmi aşağı düşür, pul tədavülündə çatışmamazlıqlar yaranır və s. Beləliklə, yüksək inflyasiya şəraitində bir çox müəssisələrin təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin nəticəsi aşağı düşür və səmərəli maliyyə investisiyalarının sferası məhdudlaşır. Ona görə də, maliyyə meneceri idarəetmə fəaliyyətini icra edən zaman həmin proseslərin səviyyəsini və nəticələrini nəzərə almalı, plan tapşırıqlarını tənzimləməli və mənfi nəticələrdən müdafiə üçün tədbirləri gücləndirməlidir.

Lakin pulun dəyərinin vaxtın təsiri ilə dəyişməsi daha mürəkkəb məsələdir. Belə bir məsələ var «Vaxt – pul» pulun dəyərinin vaxtın təsiri ilə dəyişməsi – real iqtisadi əsasla malikdir. Pul, əmtəənin xüsusi növü kimi aktiv istifadə vaxtından uzaqlaşdıqca öz qiymətini itirmək xüsusiyyətinə malikdir. Bu gün pulun dəyəri bir qədər çoxdur, nəinki sabah və ya gələcəkdə. Bu həqiqətdir ki, bu gün pul vəsaiti konkret bir işə qoyulmalıdır, məsələn istehsalın inkişafına, qiymətli kağızların alınmasına, banklarda depozitlərə və s. Çünki, bu gün müəyyən tədbirlərə qoyulan pul vəsaiti əlavə gəlir gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Əgər pul fəaliyyətsiz qalarsa, o zaman realizə olmayan imkanlar nəticəsində ancaq itkilər baş verir.

Lakin müəssisənin maliyyə menecerini ancaq puldan səmərəli istifadə nəticəsində əlavə gəlirlərin alınması deyil, həmçinin bütün təsərrüfat əməliyyatlarının nəticələrinin qiymətləndirilməsi maraqlandırılmalıdır. Pulun

dəyərinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq bir çox cari xərcləri gələcəkdəki pul daxil olmaları ilə müqayisə etmək düzgün olmazdı. Qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq bütün qəbul edilən iqtisadi qərarlar mütləq vaxt amilini nəzərə almalıdır. İnvestisiya layihələrinin, pul resurslarının hərəkətinin, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin məqsəduyğundur ki, onların cari və gələcək dəyərinə əsasən hesablasın. Hər bir ayrıca götürülmüş halda müəssisənin inkişafının optimal layihəsi seçilən zaman cari xərclər gələcəkdə pul daxil olmaları ilə müqayisə olunmalıdır. Dünya təcrübəsində bütün qiymətlilərin keçmiş, cari və gələcək dəyərlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, təhlilin elmi metodları ilə müəyyən edilmişdir. Belə əlaqə vaxt amilindən və pulun qiymətindən asılı olaraq pulun dəyərinin dəyişməsinə əsaslanır.

Hər bir əmtəə kimi pul bazarda məhdud miqdarda olur. Pul öz dəyərinə və qiymətinə malikdir. Pulun dəyərinin müəyyən edilməsi və vaxt etibarilə onun dəyərinin dəyişməsi pulun qiymətinin köməyi ilə müəyyən edilir. Pulun qiyməti dinamik kateqoriyadır. Pulun qiyməti maliyyə bazarında borc kapitalından müvəqqəti istifadəyə görə ödəmə növü kimi çıxış edir. Ödəmə formasında pulun qiyməti – borc vəsaitinin alınmasına görə borc götürənin ödədiyi faiz stavkası kimi ifadə olunur. Faiz stavkasının həcmi borc kapitalının istifadə müddətindən asılıdır və mükafatı ifadə edir və həmin mükafatı kreditor göstərdiyi xidmətə görə alır. Pulun qiymətinə risk və mümkün itkilər daxildir. Əgər pul vaxtında, tam həcmdə və ya hissə-hissə qaytarılmazsa, o zaman həmin itkilərin ağırlığı mülkiyyətçinin üzərinə düşəcək.

Qeyd etmək lazımdır ki, *pulun qiymətinin səviyyəsinə bir çox amillər də təsir göstərir. Həmin amillərə aşağıdakılar daxildir:*

- inflyasiya prosesləri;
- kapitala olan tələb ilə təklif arasındakı nisbət;
- Mərkəzi bankın pul-kredit siyasəti;
- mənfəət vergisinin stavkası;
- sair əlamətlər.

Pulun qiymətinin sadə və mürəkkəb faiz növləri var.

Pulun qiymətinin sadə faiz növü kapitalın dəyişməyən məbləğindən müəyyən olunmuş həcmdə hesablanır və həmin həcmi cari dövrdə artırılır. Məsələn, tutaq ki, subyekt 900 min manat məbləğində qısamüddətli kredit almışdır. Kredit 6 aya verilmişdir və kreditdən istifadəyə görə illik faiz stavkası 24%-dir. Faizin hesablanmasının sadə formulasından istifadə etməklə kreditdən istifadəyə görə faiz məbləğini aşağıdakı formula ilə hesablamaq olar:

$$F_m = \frac{K \cdot F_c \cdot M}{100}$$

F_m – faiz məbləği;

F_c – faiz stavkası (24%);

K – kapital – 900000 manat;

M – kapitalın verilməsi müddəti (6 ay).

6 ay üçün faiz stavkası 12%-dir. Beləliklə, istifadə olunmuş kreditə görə faiz məbləği 108000 manat olacaqdır.

$$\left(\frac{900000 \cdot 12}{100} \right)$$

Pulun qiymətinin mürəkkəb faizlə hesablanmasının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, belə hər bir sonrakı dövrdə faiz ilkin kapitalın məbləğindən (mövcud vaxt üçün hesablanmış faiz məbləği qədər artırılır) hesablanır. Beləliklə, mürəkkəb faiz əsasında hesablanmış məbləğ artır, çünki hər dövr üçün faiz hesablanılan zaman ilkin kapitalın məbləği əsas götürülür və onun üzərinə hesablanmış, lakin müvəqqəti olaraq ödənilməmiş faizlər əlavə edilir və pul vəsaitinin kapitallaşması baş verir və sonda təqdim olan vaxt üçün kapitalın gələcək dəyəri müəyyən edilir.

Beləliklə, mürəkkəb faiz metodu əsasında pulun (kapitalın) gələcək dəyəri müəyyən edilir. Bu metod imkan verir ki, müəssisə, investisiya layihələrinə, qiymətli kağızlara, depozitlərə və başqa səmərəli qoyuluşlara istiqamətləndirdiyi vəsaitin həcmi hansı həcmdə artacaqdır. Deməli, müəssisə kapitalın həcmi

haqqında məlumata malik olmaqla, müəyyən illərin sayı üçün kapitalın gələcək dəyərini hesablaya bilər. Pulun gələcək dəyərini sonrakı kimi hesablamaq olar:

$$P_{gd} = K (1+F_c)^n$$

P_{gd} – pulun gələcək dəyəri;

K – kapital;

F_c – faiz stavkası.

Müəssisələrdə pul axınının gələcək dəyərinin hesablanması sadələşdirməkdən ötrü işlənmiş xüsusi cədvəllərdən istifadə edilir. Həmin cədvəllərdə hər bir dövr və müəyyən faiz stavkası əsasında kapitalın vahidinin artırılmasının xüsusi əmsalları hesablanmışdır. Beləliklə, kapitalın gələcək dəyərini hesablamaq üçün verilmiş parametrlərə (uyğun dövr və müəyyən faiz stavkası) aid əmsalları kapitalın ümumi məbləğinə vurmaq lazımdır. Məsələn, 1 ildən 5 ilə qədər 16% və 18% faiz stavkaları ilə kapitallaşma, aşağıdakı cədvəl məlumatları ilə xarakterizə olunur.

Kapitallaşmanın faizinin müəyyən edilməsi

İLLƏR	ƏMSALLAR	
	16% stavkada	18% stavkada
Birinci	1,16000	1,18000
İkinci	1,34500	1,39200
Üçüncü	1,56090	1,64303
Dördüncü	1,81064	1,93878
Beşinci	2,10034	2,28776

Əgər müəssisədə kapitalın məbləği 200000 manatdırsa və həmin kapital depozitə 5 ilə müəyyən olunmuş 16% stavka ilə qoyulmuşdursa, o zaman kapitalın gələcək dəyəri 430068 manat ($200000 \cdot 2,10034$) olacaqdır.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə meneceri əsaslandırılmış optimal layihənin seçilməsi əsasında kapitalın gələcək dəyərini müəyyən etməlidir. Bu layihə investisiyanın səmərəli maliyyələşmə mənbələrinin seçilməsi imkanı ilə əlaqədar olmalıdır.

Əgər müəssisədə cari xərcləri gələcəkdə daxil olacaq pul daxil olmaları ilə müqəüisə etmək zəruri olarsa və həqiqi səmərəni müəyyən etmək lazımdırsa, o zaman aktual (cari) dəyər kateqoriyasından istifadə etmək lazımdır. Belə ki, vaxt uzandıqca aktivlərin istifadəsi nəticəsində pulun dəyəri aşağı düşəcək. Gələcək daxil olmaların aktual (cari) dəyərinin hesablanması – kapitallaşma fəaliyyətinin əksini göstərir, yəni bu *diskontlaşma* deməkdir.

Pulun aktual (cari) dəyəri kapitalın həcmindən, illərin sayından və diskont stavkadan asılıdır. Belə ki, sabit faiz stavkasında gələcək pulların aktual (cari) dəyəri uyğun layihələrinin realizasiyasının uzanması nəticəsində aşağı düşəcək. Başqa sözlə, gələcək gəlirlərin daxil olması vaxtı uzandıqca, o zaman bu gün onların real (cari) dəyəri az olacaq. Lakin diskont stavka artdıqca, gözləmə vaxtından asılı olmayaraq gələcək pul daxil olmalarının cari dəyərinin həcmi də azalacaq.

Perspektivdə nəzərdə tutulan pul axınlarının aktual dəyərinin hesablama metodikasını sadələşdirmək üçün diskontlaşmanın xüsusi cədvəllərindən istifadə etmək olar. Onlar kapitalın hər vahidinə görə nəzərdə tutulub. Uyğun vaxt dövrü və diskont stavka əsasında konkret əmsal təklif olunur. Həmin əmsalı səhm, depozit və başqa investisiyalara qoyulan kapitalın məbləğinə vurmaqla, bu qoyuluşlar nəticəsində gələcəkdə alınacaq gəlirlərin real (aktual) dəyərini qiymətləndirmək mümkündür.

Gələcək daxil olmaların kapitallaşma əmsallardan fərqli olaraq, bu əmsallar həmişə vahiddən (birdən) az olur.

Müəssisənin maliyyə menecerinin fəaliyyətində aktual dəyər kateqoriyası vacib yer tutur. Ona görə ki, aktual dəyər kateqoriyası ilə gələcək daxil olmaların real həcmi qiymətləndirmək və onların cari xərclərlə müqəyisə etmək olar. Sonda isə alternativ investisiya layihələrinin variantlarını əsaslandırmaq da

mümkündür. Bu alət, texniki və təşkilati köklü islahatların aparıldığı bazar iqtisadiyyatı şəraitində birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq bu zaman bugünkü qoyuluşların gələcək nəticələrinin real qiymətləndirilməsi vacib hesab olunur. Sonra müasir şəraitdə qiymətli kağızlarla, kreditlə və investisiyalarla maliyyə əməliyyatlarının rentabelliyyəsinin də müəyyən edilməsi zəruri hesab olunur.

Bir çox müəssisələrdə maliyyə imkanlarında çətinliklər yaranarsa, o zaman onlar ya borc vəsaitindən istifadə etməyə və ya öz maliyyə resurslarını müvəqqəti olaraq satmağa məcbur olurlar. Belə əməliyyatların məqsədəuyğunluğu və onların nəticəsi gələcək pul resurslarının aktual dəyərinin haqq-hesabını aşkar etməyə kömək edir. Məsələn, müəssisə 60000 min manat həcmində sərbəst pul vəsaitinə malikdir və 5 il ərzində istehsalın rekonstruksiyasını həyata keçirməyi nəzərdə tutur. Lakin istehsalın yenidən qurulması ilə əlaqədar xərclər müəssisənin maliyyə imkanlarından çoxdur. Belə bir halda müəssisə zəruri maliyyə resurslarının axtarılması məqsədi ilə bir çox variantları nəzərdən keçirdikdən sonra bir variant üzərində dayanır və bank həmin əmanətlər üçün birinci üç ildə 16%, qalan iki ildə isə 18% ödəməyi öhdəsinə götürür. Belə bir qərar, kapitalın diskont edilməsindən, yəni, onun aktual dəyərinin müəyyən edilməsindən sonra qəbul edilir. Hesablamalar göstərir ki, birinci üç il üçün müəssisəyə 50000 min manat lazımdır, o zaman müəssisə banka 33033 min manat ($50000 * 0,64066$ diskont əmsal), ancaq qalan iki il üçün 60000 min manat almaqdan ötrü banka 26227 min manat ($60000 * 0,43711$) qoymalıdır. Beləliklə, bank depozitinə müəyyən olunmuş şərtlərlə 58260 min manat qoyulmuşdur və bu müəssisənin maliyyə imkanlarına cavab verirdi və o istehsalın yenidən təşkili ilə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsini təmin edə bilirdi.

Təsərrüfat subyektlərində aktual dəyər kateqoriyası, əmlakın həcmnin, onun ayrı-ayrı elementlərinin və onlardan istifadənin nəticələrinin qiymətləndirilməsində tətbiq edilir. Belə imkan mövcuddur, ona görə ki, pul axını aktivlərin (əmlakın) formalaşması prosesini, onun hərəkətini və istifadəsində bir vasitədir. Ona görə də, hər hansı bir əmlakın aktual dəyəri pul axınının diskont dəyərini ifadə edir.

Əmlakın istifadəsindən gələcək daxil olmalar üzrə pul axınlarının aktual dəyərinin tətbiqi sonrakılara əsaslanır:

- əmlakın aktual dəyəri (aktivlərin bütün növləri üzrə) gözləniləcək pul axınından asılıdır. Bu pul axınları aktivlərin istifadəsindən gələcəkdə daxil olacaq;
- diskontlaşma zamanı pul axınının tətbiq olunan dəyəri, riski əks etdirməlidir. Risk dərəcəsi yüksək olduqca diskont stavka da yüksək olacaq.

Vaxt etibarilə pulun funksiyasına əsasən əmlakın aktual dəyəri gələcək daxil olmalar üzrə pul axınının diskont dəyəri kimi baxılır. Bu pul axını mövcud dövrdə aktivlərin istifadəsi nəticəsində əldə edilmişdir.

Həqiqətdə əmlakın istifadəsindən gələcək gəlirlərin qiymətləndirilməsi, yəni, onun aktual dəyəri ayrı-ayrı vaxtlarda çox mürəkkəb problem kimi qalmaqdadır. Bu hər şeydən əvvəl gələcək daxil olmaların dəqiqliyi ilə əlaqədardır və gələcək daxil olmalar isə çox amillərdən asılıdır. Həmin amillər içərisində birinci dərəcəli əhəmiyyətə riskin səviyyəsi malikdir. Çünki risk bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektinin fəaliyyətində olan bütün əməliyyatlarla əlaqədardır.

2.2. RİSK – MALİYYƏ MENECMENTİNİN ƏN MÜHÜM ALƏTLƏRİNDƏN BİRİDİR

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın bütün sferalarında birbaşa və ya dolay risk problemi var. Risk maliyyə sferasında daha böyük əhəmiyyət kəsb edir, hər hansı kommersiya müəssisəsində risksiz əməliyyat yoxdur. Ancaq burada əsas məsələ riskin düzgün qiymətləndirilməsidir və onun mənfi nəticəsinin azaldılması üçün tədbirlər qəbul edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədi az xərclə maksimum gəlir əldə etməkdir. Lakin sahibkarın bu məqsədi müəssisənin istehsal və satış fəaliyyətinə avans edilən kapitalın həcmi ilə fəaliyyətin maliyyə nəticələrini ölçməyi tələb edir.

Müəssisədə istehsal – təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirilən zaman obyektiv surətdə itki qorxusu (risk) mövcud olur. Lakin riskin miqyası biznesin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır.

Risk – itki, ziyan, planlaşdırılan gəlirin alınmamasının ehtimal olunması ilə əlaqədardır.

İqtisadiyyatın azad bazar münasibətlərinə əsaslandığı bir sistemdə iqtisadi proseslər ehtimallı səciyyə daşıyır və qeyri-müəyyənlik halların səviyyəsi getdikcə geniş vüsət alır. Satıcı və alıcılar, istehsalçı və istehlakçılar mübadilə prosesində özlərini həmişə təlatümdə hiss edir, risklərlə, qorxu məqamları ilə rastlaşırlar.

Beləliklə, risk hər bir sahibkarda qorxu yaradır, o risklə barışıq və başa düşür ki, riskiz əməliyyat yoxdur. Riskin növləri içərisində ən mühümü və sahibkarın maliyyə fəaliyyətinə təsir göstərən növü mənfəətin itirilməsi qorxusudur.

Cədvəl 2.2.1.

Müəssisələrin və təsərrüfat təşkilatlarının mənfəəti

(mln.manat)*

	2005	2010	2015
Cəmi:	2133,1	19112,1	16713,8
O cümlədən:			

Sənaye	1183,4	17655,2	14508,9
Kənd təsərrüfatı	7,0	32,4	23
Nəqliyyat	401,2	191,1	186,8
Rəbitə	127,9	229,3	786,7
Tikinti	180,1	308,8	363,9
Ticarət	140,9	248,5	202,9

** Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı 2016*

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatında müəssisə və təşkilatların mənfəətin ümumi həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə artmış, yəni 2133 mln.manatdan (2005) 2015-ci ildə 16713,8 mln.manata çatmışdır. Lakin 2015-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə mənfəətin məbləği azalmışdır, yəni 5 il içərisində (2010-2015-ci il) mənfəətin məbləği 2398 mln.manat azalmışdır. Belə vəziyyət iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə də aiddir. Məsələn, nəqliyyat sahəsi 2005,2010-cu illərlə müqayisədə 2015-ci ildə mənfəətin həcmi, təxminən 200 min manat azalmışdır ki, belə vəziyyəti də qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Cədvəl 2.2.2.

Müəssisə və təşkilatların maliyyə nəticələri

(mln.manat)*

İqtisadiyyatın sahələri	2010		2015	
	mənfəət	zərər	mənfəət	zərər
Cəmi:	19112,1	845,3	16713,8	2707,0
O cümlədən:				
Kənd təsərrüfatı	32,4	4,7	23	19,1
Sənaye	17655,3	600	14508,9	1478,6
Tikinti	299,3	42,0	786,7	230,4
Ticarət	210,2	16	202,9	131,6

Nəqliyyat	191,1	92,0	186,9	135,1
-----------	-------	------	-------	-------

* *Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı. 2011, 2016.*

Yuxarıdakı cədvəl məlumatları Azərbaycan iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların 2010-2015-ci illərdə mənfəətlə yanaşı, zərərlərinin də həcmi xarakterizə edir. Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, zərərin həcmi 2010-cu ildə 845,3 mln.manatı təşkil edibse, bu məbləğ 2015-ci ildə 2707 mln.manata çatmışdır ki, belə vəziyyəti normal hesab etmək olmaz. Belə vəziyyət bir çox müəssisələrdə maliyyə menecerləri tərəfindən riskli tədbirlərin yüksək səviyyədə idarə olunmaması ilə əlaqədardır.

Bazar mühitində risk nəinki mümkün olan (potensial) təhlükədir, həm də mütləq realıqdır. Beləliklə, bazar münasibətləri qarşısı alınmaz iqtisadi risklər yaradır. Risklər sahibkarlıq və digər fəaliyyət sferalarında nəinki taktiki, həm də strateji baxımdan gələcəyə ümidi azaldır, qraşıya qoyulmuş məqsədə çatmaqda inamsızlıq hissi yaradır. Digər tərəfdən isə, risk qarşıya qoyulmuş məqsədin özünün elmi cəhətdən əsaslandırılmamasından və yaxud, bu məqsədin saxta olmasından da irəli gələ bilər. Ona görə də, risk yalnız iqtisadi və sosial mühitlə deyil, şəxsiyyətin və sahibkarın fərdi psixoloji xüsusiyyətləri ilə də əlaqədar olur.¹

Təsərrüfat subyektlərinin istehsal, maliyyə və satış əməliyyatları ilə əlaqədar olaraq risklər baş verir və həmin risklər müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir.

Risqlərin təsnifatını müəyyən edən əlamətlərə daxildir:

- müəssisənin fəaliyyətinin sferaları üzrə əməliyyatlara görə;
- müəssisənin fəaliyyət səviyyəsinə görə;
- meydana gəlməsinin əsas mənbələrinə görə;

Müəssisədə fəaliyyətin sferaları üzrə əməliyyatlar əlamətinə görə risklər ayrılır:

1. İstehsal riski;
2. Kommersiya riski;
3. Maliyyə riski.

¹ Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı 2001. T.Ə.Quliyev. səh.231

Müəssisənin fəaliyyət səviyyəsinə görə, risklərə daxildir: ardıcıl (bazar) riski və qeyri-ardıcıl (spesifik) risk.

Meydana gəlməsinin əsas mənbələrinə görə risklər ayrılır:

- iqtisadi risk;
- qiymət riski;
- valyuta riski;
- inflyasiya riski;
- kredit riski;
- vergi riski;
- sair risklər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin istehsal, maliyyə, satış, təchizat fəaliyyətləri zamanı həyata keçirilən əməliyyatlarla əlaqədar müxtəlif növ iqtisadi risklər meydana çıxır ki, həmin iqtisadi risklər yuxarıda qeyd edildiyi kimi

- istehsal, kommersiya və maliyyə risklərindən ibarətdir.

Müəssisələrdə *istehsal riski* təsərrüfatın məhsul istehsalı ilə əlaqədar olan fəaliyyətindən baş verə bilər. *İstehsal riskinin yaranma səbəblərinə aşağıdakıları göstərmək olar:*

- istehsalın planlaşdırılmış həcmnin azalması;
- material təchizatının pozulması;
- material xərclərinin artması;
- avadanlıqlarda boş dayanmalar;
- işçi axınının baş verməsi;
- əmək xərclərinin artması;
- bitməmiş istehsalın həcmnin normadan yuxarı olması;
- sair səbəblər.

İqtisadi riskin ikinci mühüm növünü *kommersiya riski* təşkil edir. Riskin bu növü müəssisələrdə məhsul satışı, xidmət göstərilməsi, işlin yerinə yetirilməsi və s. əməliyyatlar həyata keçirilən zaman meydana çıxır. *Kommersiya riskinin baş vermə səbəblərinə aşağıdakıları göstərmək olar:*

- satışın planlaşdırılan həcmnin azalması;

- qiymətlərin artması;
- reklam xərclərinin artması;
- tədavül xərclərinin artması;
- nəqliyyat təsərrüfatının işinin pis təşkil olunması;
- sair səbəblər.

Müəssisə və təşkilatların maliyyə, bank, sığorta, vergi və təşkilatlarla maliyyə münasibətlərində *maliyyə riskləri* baş verir. *Maliyyə risklərinin baş vermə səbəbləri də müxtəlifdir.* Belə səbəblərə göstərmək olar; inflyasiya; bankın uçot stavkasının artması; qiymətli kağızların qiymətinin artması; devalvasiya və s.

Beləliklə, yuxarıdakı təsnifatda risklərin müxtəlif növləri qeyd olunur. Təsnifatda göstərilən hər növ riskin məzmunu var və onların yaranmasına müxtəlif amillər təsir göstərir, yəni onların hər birinə məxsus yaranma səbəbi mövcuddur. Belə ki, hər bir risk növü iqtisadiyyata özünəməxsus xüsusiyyətlərlə təsir göstərir. Sonra, hər bir riskin nəticəsi də müxtəlifdir. Heç bir vaxt valyuta riskini kredit riski ilə eyniləşdirmək olmaz və yaxud qiymət riskini faiz riski ilə müqayisə etmək mümkün deyil. Hər bir risk müxtəlif amillər və şərtlərlə əlaqədardır. Deməli, risklər idarəolunan zaman mütləq hər bir riskin xüsusiyyətləri, meydana gəlmə səbəbləri və ehtimal olunan nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Təsərrüfat subyektlərində *maliyyə riskləri aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirilir:*

- 1-ci əlamət: xarakterizə olunan obyektə görə;
- 2-ci əlamət: tədqiqatın kompleksliliyinə görə;
- 3-cü əlamət: tədqiq olunan alətlərin məcmusuna görə;
- 4-cü əlamət: yaranma mənbələrinə görə;
- 5-ci əlamət: maliyyə nəticələrinə görə;
- 6-cı əlamət: müəyyən vaxt daxilində meydana gəlmə xarakterizə görə;
- 7-ci əlamət: baş verəcək maliyyə itkilərinin həcminə görə;
- 8-ci əlamət: sığortalanma əlamətinə görə.

Xarakterizə edilən obyektə görə riskin növlərinə daxildir:

- ayrıca maliyyə əməliyyatının riski;

- müxtəlif maliyyə fəaliyyəti növlərinin riski;
- müəssisənin bütövlükdə maliyyə fəaliyyətinin riski.

Tədqiq olunan alətlərin məcmusuna görə, *risklər fərdi maliyyə və portfel maliyyə risklərinə bölünür.*

Tədqiqatın kompleksliliyinə görə risklər ayrılır; sadə maliyyə riski; mürəkkəb maliyyə riski.

Meydana gəlmə mənbəyinə görə isə risklər xarici (sistematik risk) və daxili (sistematik olmayan risk) risklərə ayrılır.

Müəssisənin maliyyə risklərinin təsnifləşdirilməsinin ən mühüm əlamətlərindən biri *maliyyə nəticələrinə görə risk* təşkil edir. Bu növ riskin növlərinə daxildir:

- yalnız iqtisadi itkilər doğuran risk;
- itirilmiş səmərəni doğuran risk;
- iqtisadi itkilər və əlavə gəlir itkisini doğuran risk.

Zaman daxilində təzahür xarakterinə görə riskə isə daxildir; daimi maliyyə riski; müvəqqəti maliyyə riski.

Yol verilən maliyyə riski, böhran maliyyə riski və fəlakətli maliyyə riski. maliyyə itkilərinin səviyyəsinə görə risk qrupuna daxildir.

Əvvəlcədən müəyyən edilməsi mümkün olan *risk qrupuna isə aşağıdakılar aiddir:*

- proqnozlaşdırılan maliyyə riski;
- proqnozlaşdırılması mümkün olmayan maliyyə riski.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə risklərinin təsnifatının axırıncı əlaməti sığortalanması imkanına görə qrupu təşkil edir. Bu qrupa isə riskin aşağıdakı növləri aid edilir:

- sığorta olunan maliyyə riski;
- sığorta olunmayan maliyyə riski.

Ümumiyyətlə, pul itkisi nəticəsində baş verən riskləri bir sıra əlamətlərə görə də təsnifləşdirmək olar ki, həmin əlamətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

A) təsərrüfat fəaliyyətinin növlərinə görə. Bu əlamətə görə risk ayrılır:

- sahibkarlıq riski;
- istehsal riski.

Sahibkarlıq riskinə istehsal, kommersiya və maliyyə riskləri daxildir.

2) Təzahür əlamətinə görə, risk (təmiz və möhtəkir).

3) Maliyyə vasitəçiliyinə görə, risklər ayrılır:

- investisiya riski;
- sığorta riski;
- bank riski;
- vergi riski;
- sair növ risklər.

Müəssisələrdə maliyyə menecerlərini maraqlandıran ən mühüm risk növünü təsərrüfat fəaliyyətinin növü əlamətinə görə risk qrupuna daxil olan *sahibkarlıq riskidir*.

Təzahür əlamətinə görə risk qrupuna daxil olan «təmiz» risk nəzərdə tutur; təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi ya zərər və ya mənfəət olacaq. Riskin bu növündə sahibkar uduza da bilər və əksinə.

Lakin «möhtəkirlilik» riskin nəticəsi isə həm müsbət, həm də mənfi ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, çox hallarda maliyyə bazarında maliyyə sahibkarlığı nəticəsində itkilər, pul xərcləri, zərərlər və s. baş verir. Belə ki, maliyyə sahibkarlığı özü də sahibkarlıq fəaliyyətidir, yəni kommersiya nöqtəyi-nəzərdən sahibkarlıqdır, lakin belə sahibkarlıq fəaliyyətində əmtəə kimi pul iştirak edir. Ona görə də, maliyyə riski çox vaxt «möhtəkirlilik» riski də adlanır.

Əgər müəssisə maliyyə bazarı ilə əlaqədar deyilsə, o zaman müəssisədə baş verən risk sahibkarlıq riskidir və burada ancaq pul vəsaitinin itirilməsindən söhbət gedir, təsərrüfat subyektlərinin obyektindən asılı olaraq maliyyə riski özü də 2 qrupa bölünür:

- əmlak riski;
- müəssisənin maliyyə öhdəlikləri ilə əlaqədar olan risk.

Müəssisədə əmlak riski onun əmlakının itirilməsi qorxusudur və bu zaman müəssisənin xüsusi əmlakına dəyən zərərin həcmi pulla ifadə olunur.

Lakin müəssisədə maliyyə öhdəlikləri ilə əlaqədar olan risk maliyyə zərərləri deməkdir və bu fiziki və ya hüquqi şəxslərə dəyən ziyandır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kredit bazarının iştirakçıları olan müəssisələr üçün maliyyə riskinin müxtəlif növləri xasdır. Belə ki, bank sistemində bank, sığorta sistemində sığorta birjalarda isə investisiya riskləri meydana çıxır.

İstehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrdə maliyyə riskinin bir sıra növləri meydana çıxma bilər. Məsələn, *investisiya riski; valyuta riski; mənfəətin və gəlirin itirilməsi riski; faiz riski, qiymət riski və s.*

Maliyyə risklərinin təsnifatı

Risqlərin növləri	Risqlərin məzmunu
Valyuta riski	Valyutanın kursunun dəyişilməsi nəticəsində itkinin baş vermə qorxusu
Faiz riski	Kreditin dəyərinin artması nəticəsində itki qorxusu
Gəlirin (mənfəətin) itirilməsi riski	Mənfəətin alınmaması ehtimalının yaranması
Vergi riski	Vergi kreditinin alınmamasının qeyri-mümkünlüyü; vergi qanunun dəyişilməsi qorxusu və s.
Kredit riski	Müəssisə tərəfindən kredit üzrə əsas borc və ona hesablanmış faizin ödənilməməsi qorxusu

Müəssisənin maliyyə meneceri risklərin idarə olunmasında əsas rol oynayır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə bütün hallarda riskləri tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil. Ona görə də, risklərin idarə olunması zamanı ancaq risk nəticəsində baş verəcək ziyanın və itkinin azaldılması, yəni, minimuma çatdırılması mümkündür. Müəssisədə (mikro səviyyədə) riskin idarə olunması qarşısında bir sıra ardıcıl məsələlər qoyulur ki, həmin məsələlərə də aşağıdakılar daxildir:

- hər bir risk növünün mahiyyəti və xüsusiyyətləri müəyyən edilsin;
- riskin meydana gəlmə səbəbi öyrənilsin;

- riskin təsfiri verilsin;
- riskin səviyyəsi təhlil edilsin;
- risk haqqında qərar hazırlansın;
- riskin baş verəcəyi halında meydana çıxacaq ziyan proqnozlaşdırılsın;
- risklərlə əlaqədar olan şərait hərtərəfli araşdırılsın.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecerlərinin fəaliyyətinin ən mühüm tərəfini *risklərin idarəolunması* təşkil edir. Müəssisədə riskin idarəolunması ardıcıl olaraq bir neçə mərhələni əhatə edir. Riskin idarəolunmasının mərhələlərinin mahiyyəti aşağıdakı cədvəllə izah olunur:

Mərhələlər	Mərhələlərin məqsədi
1-ci mərhələ	Məqsədin müəyyən edilməsi
2-ci mərhələ	Riskın aşkar edilməsi
3-cü mərhələ	Riskın qiymətləndirilməsi
4-cü mərhələ	Riskın idarə edilməsi metodunun seçilməsi
5-ci mərhələ	Seçilmiş metodun tətbiqi
6-cı mərhələ	Nəticələrin qiymətləndirilməsi

Müəssisələrdə maliyyə menecerinin ən mühüm problemlərindən birini də baş verəcək *riskın səviyyəsini müəyyən etməkdir*. Riskin səviyyəsini müəyyən etmək üçün maliyyə meneceri müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər. Müəssisədə riskin səviyyəsinin müəyyən edilməsi obyektiv meyarlara əsaslanmalıdır. Çünki, baş verəcək risk nəticəsində meydana çıxacaq ziyanın həcmnin azaldılması üçün maliyyə meneceri əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməlidir.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecerinin ən mühüm vəzifələrindən biri isə *gələcəkdə baş verəcək riskləri qabaqlamaqdır*. Ona görə də o, mütləq kapitalın qoyuluşunun risk dərəcəsini müəyyən etməlidir. Bunun üçün isə maliyyə meneceri müəssisədə dövriyyə vəsaitini risk dərəcəsinə görə qruplaşdırmalıdır. Belə qruplaşma maliyyə menecerinə mütləq vacibdir. Çünki bu istiqamətdə əsas vəzifə cari aktivlərə kapitalın səmərəli yerləşdirilməsi üzərində nəzarətin aparılmasıdır.

Likvidliyi səmərəli idarə etmək – yüksək və orta dərəcəli risklərə malik olan aktivlərin həcmnin xüsusi çəkisinin artmasına imkan verməməkdir.

Cari aktivlərin likvidliyi, dövriyyə vəsaitinə qoyulan kapitalın risk dərəcəsinin müəyyən edilməsində əsas faktordur.

Kapitala qoyuluşun risk dərəcəsinə görə təsərrüfat subyektinin dövriyyə kapitalının tərkibi:

№	Dövriyyə kapitalının qrupları	Müəssisənin balansının aktivlərinin maddələri
1	Dövriyyə kapitalı minimum risklə	1. Pul vəsaiti, o cümlədən: - bankda hesablaşma hesabında; - bankda valyuta hesabında; - müəssisənin kassasında; 2. Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları
2	Az riskli qoyuluş ilə dövriyyə kapitalı	1. Debitor borcu (şübhəli borc çıxılmaqla) 2. istehsal ehtiyatları 3. Hazır məhsulun qalığı (tələb olmayan mal çıxılmaqla)
3	Ortariskli qoyuluş ilə dövriyyə vəsaiti	1. Azqiymətli tez xarab olan predmetlər (qalıq dəyəri ilə) 2. Bitməmiş istehsal (normativdən yuxarı hissə çıxılmaqla) 3. Gələcək dövrün xərcləri.
4	Yüksək riskli qoyuluş ilə dövriyyə vəsaiti	1. Şübhəli debitor borcu 2. İstifadə olunmayan istehsal ehtiyatları; 3. Tələb olmayan mallar və hazır məhsul; 4. Dövriyyə vəsaitinin sair elementləri
5	Dövriyyə vəsaitinin ümumi məbləği	1 + 2 + 3 + 4

Müasir dövrdə müəssisənin normal (stabil) fəaliyyətinin əsasını onun sabitliyi təşkil edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində *müəssisələrin sabitliyinin* özünün də bir neçə forması var. Məsələn, ümumi; qiymət; maliyyə.

Sabitliyin növlərinin tərkibində *maliyyə sabitliyini* xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki, *müəssisənin ümumi sabitliyi maliyyə sabitliyi hesabına formalaşır*. Təsərrüfat subyektinin maliyyə sabitliyinin mahiyyəti sonrakı kimi izah olunur; təsərrüfatın maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi, onların istifadəsi prosesləri müəssisənin xüsusi vəsaiti və mənfəəti və kapitalın artımı hesabına onun ödəmə və kredit qabiliyyəti maliyyə riskinin yol verilən səviyyəsində saxlanılsın.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə menecerinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar da daxildir:

- müəssisənin maliyyə sabitliyini təmin etsin;
- riskin ümumi səviyyəsini tənzimləsin;

Maliyyə riskinin idarə olunması - risk ilə əlaqədar itkini minimuma qədər azalmaq deməkdir. Riskin baş verməsi nəticəsində meydana çıxan itki özü də pulla ifadə olunur. Eyni zamanda, itkinin minimuma çatdırmaq üçün nəzərdə tutulan tədbirlər özü də pulla qiymətləndirilir. Beləliklə, maliyyə meneceri həm itkinin pulla qiymətləndirilməsini, həm də itkinin azaldılması üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin qiymətləndirilməsini bir-biri ilə tutuşdurur və sonra riskin minimumlaşdırılması üçün müəyyən qərarlar qəbul edir.

Müasir dövrdə müəssisələrdə *maliyyə riskindən qorunmanın özünün də metodları var*. Həmin metodlar iki qrupa bölünür:

- fiziki müdafiə;
- iqtisadi müdafiə.

Fiziki müdafiənin metodlarına göstərmək olar; qoruyucunun saxlanılması; seyflərin alınması; məhsulun keyfiyyətinin yoxlanılması üçün nəzarət sisteminin tətbiqi; siqnal sisteminin tətbiqi və sair.

Lakin, maliyyə risklərindən qorunmanın ikinci növünü iqtisadi müdafiə təşkil edir. İqtisadi müdafiənin istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir:\

- əlavə xərclərin səviyyəsinin proqnozlaşdırılması;
- mümkün ziyanın ağırlığının qiymətləndirilməsi;
- riskin nəticələrinin ləğv edilməsi üçün maliyyə mexanizmindən istifadə olunması.

Fiziki və iqtisadi metodlardan başqa, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə maliyyə *risklərinin idarə olunması üçün daha dörd metoddan da* istifadə edilir. Həmin metodlara aşağıdakılar daxildir:

- *Ləğv etmə*. Bu metodun mahiyyəti riskli tədbirdən imtina nəzərdə tutur. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər müəssisə riskli tədbirin həyata keçirilməsindən imtina edərsə, deməli o mənfəətindən imtina etmiş olacaq;

- *İtkinin qarşısının alınması və nəzarət metodu*. Bu metodun mahiyyət riskin mənfə nəticələrinin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin qəbul edilməsini ifadə edir. Sonra, bu metod təsadüflərdən qorunmaq, zərərlərin miqyasına nəzarət etmək və sairəni də nəzərdə tutur;

- *Sığortalama metodu ilə risklərin idarə olunması*. Bu metod gəlirin bir hissəsindən imtina olunmağı (riskdən qaçmaq üçün) nəzərdə tutur. Belə ki, investor riskin sıfıra endirilməsinə görə, gəlirdən imtina etməyə hazır olduğunu bildirir.

Risklərin idarə olunmasının sığorta metodu fəaliyyətin iki növünü nəzərdə tutur:

1. İtkinin qrup sahibkarlar arasında bölüşdürülməsi (özünüsığortalama).
2. Sığorta firmasına kömək üçün müraciətin edilməsi.

Maliyyə bazarının xidməti kimi sığortadan istifadə edən zaman maliyyə menecerinin üzərinə daha ciddi bir vəzifə düşür. O, sığorta mükafatı ilə sığorta məbləği arasında nisbətə əlverişli olduğunu müəyyən etməlidir.

Sığorta məbləği material qiymətlilərinin və ya sığorta olunanın məsuliyyətinin sığortalanması məbləğidir.

Sığorta mükafatı isə sığorta riski üçün ödənilən məbləğdir. Bu məbləğ sığorta olunan tərəfindən sığorta edənə verilir.

- *Udma metodu*. Bu metod ziyanı etiraf etmək və onun sığortalanmasından imtina deməkdir. Udma metodundan o zaman istifadə etmək olar ki, ehtimal olunan ziyanın məbləği o qədər də böyük olmasın və o zaman onu qəbul etmək olar.

Beləliklə, müəssisədə *maliyyə riskini idarədən zaman maliyyə meneceri qarşısında aşağıdakı vacib məsələlər durur*:

1. Mövcud risk üzrə maksimum mümkün olacaq ziyanın hesablanması;
2. Mümkün olacaq ziyanın məbləğini xüsusi maliyyə resurslarının həcmi ilə müqayisə etmək;
3. Son nəticədə mövcud riskin müəssisənin iflasına səbəb olacağını müəyyən etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə riskinin həlli üçün konkret vəsaiti seçən zaman investor bəzi məsələlərə diqqət yetirməlidir. Həmin məsələlərə göstərmək olar: az üçün çox ilə risk etmək olmaz və riskin nəticələrini müəyyən səviyyədə əvvəlcədən bilmək lazımdır.

2.3. TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNDƏ MALİYYƏ AXINLARININ İDARƏOLUNMASINDA MALİYYƏ BAZARLARI, İNSTİTUTLARI VƏ ALƏTLƏRİN ROLU

Bazar münasibətləri şəraitində hər bir təsərrüfat subyekti üçün ən vacib şərtlərdən birini bazarda öz mövqeyini saxlamaq və gələcəkdə öz istehsalını inkişaf və təkmilləşdirmək təşkil edir. Müasir dövrdə ancaq rəqabətin gücləndiyi bir şəraitdə texniki tərəqqi əsasında fəaliyyət göstərən müəssisələr “yaşaya” bilirlər.

Məlumdur ki, mövcud məsələlərin həlli müəssisələrdən tələb edir ki, kapitalın investisiyalara qoyuluşunu səmərəli idarə etsinlər. Bununla əlaqədar olaraq, müəssisələrdə investisiya layihələrinin realizasiyası da obyektiv zərurət təşkil edir və bu məsələ ilə əlaqədar problemlər maliyyə menecerlərinin köməyi ilə həll edilir.

İnvestisiyanın mahiyyəti – gələcəkdə iqtisadi gəlir götürmək üçün təsərrüfat subyektinin müxtəlif sahələrində və elementlərinə pul vəsaitinin uzunmüddətli qoyuluşunu ifadə edir. Son variantda investisiya qoyuluşu, əlavə gəlirlər formasında kapitalın həcmnin artırılmasında (o cümlədən əmlakın) çıxış edir.

Bazar iqtisadiyyatında investisiyalar material (əşya), maliyyə və qeyri-material investisiyaları formasında çıxış edirlər. Maliyyə investisiyaları – qiymətli kağızlara, banklarda depozitlərə, səhmdar kapitalının təşkilində iştiraka qoyulan pul vəsaitindən ibarətdir. Müasir dövrdə maliyyə bazarının inkişafı, kredit və xüsusişdirilmiş maliyyə institutlarının dairəsi genişləndikcə müəssisələrin maliyyə investisiyalarına olan tələbatı da artır.

Maliyyə bazarı – maliyyə aktivləri bazarıdır. Maliyyə bazarına sığorta bazarı, valyuta bazarı, milli pul vəsaiti bazarı, fond bazarı, kapital bazarı və s. daxildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarına pul vəsaitinin cəlb edilməsi və yenidən bölüşdürülməsinin əsas aləti kimi fond bazarı çıxış edir. Fond bazarı hansı məsələləri həll edir?

1. Maliyyə bazarı daxili maliyyələşmə mənbələrini və müvəqqəti sərbəst pul vəsaitini səfərbərliyə almaq və onları uzunmüddətli investisiyalara yönəltmək imkanını emitentlərə verir;

2. Fond bazarı kapitalın onun iştirakçıları arasında axınını təşkil edir və bununla da maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın daha rentabelli sahələrinə yönəldilməsinə kömək edir;

3. Maliyyə bazarı investorlara öz investisiya portfelini daha səmərəli təşkil etməyə imkan verir. Burada məqsəd, kapitalı inflyasiyadan qorumaq və əlavə gəlir əldə etməkdir.

Maliyyə bazarında əhalinin, müəssisələrinin və s. müvəqqəti sərbəst pul vəsaiti alqı-satqı obyektini təşkil edir. Qiymətli kağızlar və bank krediti formasında bazarda səfərbərliyə alınan pul vəsaiti istehlakçılara (investorlar tərəfindən) verilir.

Beləliklə, maliyyə bazarının fəaliyyətinin əsasını investorların sərbəst pul vəsaitinin olması və istehlakçıların vəsaitə ehtiyacın yaranmasıdır. Deməli, maliyyə bazarı bu münasibətlərdə vasitəçi kimi çıxış edir.

Müəssisə və təşkilatlar maliyyə bazarının pul vəsaitindən istifadə etməklə, emissiya (qiymətli kağızların buraxılması), banklarda kredit xətlərinin açılması, başqa təşkilatların istiqrazlarının alınması və sair əməliyyatların aparılmasına nail olurlar.

Qiymətli kağızların buraxılışı və ya emissiyası səhmdar cəmiyyəti təşkil olunan zaman həyata keçirilir. Borc kapitalının cəlb edilməsi və müəssisənin ilkin kapitalının həcmnin artırılması məqsədi ilə də qiymətli kağızların emissiyası baş verə bilər.

Müəssisələrin pul vəsaitinə birdəfəlik tələbatı da bankdan kreditin və başqa təşkilatların istiqrazlarının alınması yolu ilə təmin edilir.

Beləliklə, əvvəlki paraqraflarda qeyd edildiyi kimi, maliyyə menecmenti geniş mənada özündə maliyyə axınlarının idarə olunmasını əks etdirir. Maliyyə axınlarının idarə olunmasının məqsədi isə bu proseslərdə iştirak edən bütün tərəflərin mənafeyini təmin etməkdir.

Müasir dövrdə müəssisə və təşkilatlarda maliyyə axınlarının realizasiyası aşağıdakı alətlər vasitəsilə aparılır:

- bazarlar;
- maliyyə institutları;

- maliyyə alətləri.

İnvestisiya və maliyyə xarakterli tədbirlərin realizasiyası, yəni pul vəsaitinin satıcıdan (donordan) istehlakçıya axını müxtəlif bazar alətlərinin köməyi ilə həyata keçirilir. Həmin alətlər hər hansı bir əməliyyatda iştirak edən iştirakçıların məqsədinin səmərəli təmin olunmasına imkan yaradır. Lakin maliyyə donorlarının (satıcıların) və istehlakçıların axtarılmasını maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən maliyyə institutları öz üzərlərinə götürürlər.

İri təsərrüfat subyektlərinin strateji maliyyələşmə sistemində kapital bazarları sözsüz əsas yer tutur. Çox şirkətlərin fəaliyyəti maliyyə bazarları ilə sıx əlaqədardır. Həmin bazarlarda pulun dəyişdirilməsi, kreditin verilməsi, kapitalın səfərbərliyə alınması və s. bu kimi əməliyyatlar həyata keçirilir. Maliyyə bazarlarında maliyyə institutları əsas rol oynayırlar. Onlar pul vəsaiti axınını mülkiyyətçidən borc alana yönəldirlər. Maliyyə bazarı maliyyə resurslarının alıcıları ilə satıcıları arasında əlaqə yaradır. Maliyyə bazarının bir neçə növünü göstərmək olar:

- fond bazarı (müəssisə üçün vacibdir); və bazarın əsasını şirkətin səhmlərinin ticarəti təşkil edir;

- ssuda kapitalı bazarı. Bu bazarın əsasını kredit və istiqrazların verilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında son dəfə qiymətli kağızlar haqqında qanun 2015-ci ildə təsdiq edilmişdir. «Qiymətli kağızlar bazarı haqqında» AR Qanununda göstərildiyi kimi «qiymətli kağızlar bazarı – qiymətli kağızların emissiyası, buraxılması, tədavülü, ödənilməsi, mülkiyyətçiliyi, saxlanılması, komrensasiyası, öhdəliklərlə yüklənməsi, dövlət tənzimlənməsi və digər əməliyyatların həyata keçirilməsi üzrə subyektlər arasında olan hüquqi və iqtisadi münasibətlərin məcmusu».¹

Qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarına aşağıdakılar aiddir:

¹ «Qiymətli kağızlar bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan qəzeti. 15 iyul 2015-ci il. Səh 4.

- qiymətli kağızların emitentləri. Emitetlərə daxildir: təsərrüfat subyektləri (əlavə maliyyələşmə mənbələrini almağa cəhd göstərənlər); icra hakimiyyətləri və yerli özünüidarəetmə orqanları (dövlət və bələdiyyə xərclərinin müəyyən hissəsini ödəmək üçün istiqrazlar buraxırlar).

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, emitentə bələdiyyə, dövlət və şəxslər daxildir və onlar qiymətli kağızların satışı ilə əlaqədar əməliyyatları (investisiya təyinatlı qiymətli kağızların dövriyyəyə buraxılması) həyata keçirirlər, lakin onlar qiymətli kağızların mülkiyyətçisi hesab olunmurlar;

- qiymətli kağızların sahibləri: (onlar qiymətli kağızların mülkiyyətçisi hüququna malikdirlər). Qiymətli kağızların sahibləri fiziki və hüquqi şəxslərdir, onlar müvəqqəti sərbəst pul vəsaitinə malikdirlər. Qiymətli kağızların sahiblərinin məqsədi müvəqqəti sərbəst pul vəsaitini investisiya etməklə əlavə gəlir götürməkdir. Hüquqi şəxslər kimi investorlara aiddir; sığorta şirkətləri, təqaüd fondları, müəssisə və təşkilatları və s. İnvesstor kimi fiziki şəxslər də çıxış edə bilərdər. İnvestorlar qiymətli kağızları öz adlarından və öz vəsaiti hesabına alırlar;

- qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları – hüquqi şəxslər (kredit təşkilatı) və fiziki şəxslər (vətəndaşlar). Onlar sahibkar kimi qeydiyyatda alınırırlar və müəyyən növ fəaliyyət göstəririlər.

Qiymətli kağızlar bazarında sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərinə daxildir:

- broker fəaliyyəti – burada peşəkar iştirakçı kimi broker çıxış edir.
- diler fəaliyyəti;
- qiymətli kağızların idarəolunması üzrə fəaliyyət;
- klirinq fəaliyyəti;
- depazitar fəaliyyət – qiymətli kağızların sertifikatlarının saxlanılması üzrə xidmətin göstərilməsi;
- qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması üzrə fəaliyyət;
- qiymətli kağızlar bazarında ticarətin təşkili üzrə fəaliyyət.

Qiymətli kağızlar bazarı ilkin və ikinci bazardan ibarətdir.

Qiymətli kağızların bütün növləri (dövlət istiqrazlara, xəzinə öhdəlikləri, səhmlər və s.) ilkin bazarda satılır və satış fond birjalrı və vasitəçilər (broker və

s.) tərəfindən həyata keçirilir. Ancaq qiymətli kağızların (əvvəllər buraxılmış) yenidən satışı isə ikinci bazar vasitəsi ilə aparılır. Bu bazarda opsiyon, fyuçers, veksəl, sertifikat və s. səfərbərliyə alınır və sonra onların yenidən satışı həyata keçirilir.

Option – qiymətli kağızın satılması və ya alınmasına hüquq verir.

Fyuçers isə – əgər qiymətli kağızın kursu dəyişərsə, o zaman mütləq təcili kontraktın bağlanması mahiyyətini ifadə edir.

Maliyyə institutları pulun verilməsi, kreditləşmə, investisiyalaşma, pul vəsaitinin müxtəlif maliyyə əməliyyatları vasitəsi ilə borc götürülməsi və sair fəaliyyət növünü həyata keçirən institutlardır.

Maliyyə institutlarının əsas təyinatı – vasitəçilikdir, yəni pul vəsaitinin əmanətçidən borc götürənə səmərəli ötürülməsini həyata keçirməkdir.

Maliyyə institutlarına daxildir: banklar; sığorta şirkətləri; investisiya şirkətləri; broker və birja firmaları, investisiya fondları və s.

Maliyyə institutları bir çox funksiyaları yerinə yetirirlər. Həmin funksiyalara göstərmək olar:

- maliyyə resurslarının qorunub saxlanılması;
- vasitəçilik;
- riskin ötürülməsi;
- valyuta əməliyyatlarının təşkili;
- likvidliyə təsir göstərmək;
- şirkətin təşkilatı – hüquqi formasının dəyişdirilməsi üzrə əməliyyatların təşkili.

Maliyyə alətləri – şirkətin maliyyə bazarları ilə qarşılıqlı əlaqəsində iştirak edən əsas kateqoriyadır.

Maliyyə alətləri ilə şirkət bir çox əməliyyatlar həyata keçirir. Şirkətin fəaliyyətinin bu və ya digər şəraitindən asılı olaraq maliyyə alətlərinin ayrı-ayrı növlərindən istifadə edilir. Məsələn, maliyyə institutları üçün törəmə maliyyə alətləri (opsion, forvard, fyusers və s.) daha xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, törəmə maliyyə alətləri ilə onlar gəlirlərinin əsas hissəsini əldə edirlər.

Maliyyə alətlərinin və əməliyyatların əsasını qiymətli kağızlar təşkil edir.

«*Qiymətli kağız*» - onun sahibinin əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarını və hüquqların verilməsi imkanını müəyyən edilmiş formaya və məcburi rekvizitlərə rəfayət etməklə təsdiqləyən sənəddir.¹

Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən qiymətli kağızların növlərinə daxildir: səhm, istiqraz vəərəqəsi, depozit sertifikatı, veksəl, çek, dövlət istiqrazı, girovsuz istiqrazlar və sair.

Fond bazarında fəaliyyət göstərən bütün *qiymətli kağızlar aşağıdakı göstərilən iki qrupda birləşdirlər*;

1. Emissiya qiymətli kağızları;
2. Qeyri-emissiya qiymətli kağızları.

«*Emissiya qiymətli kağızları*» - buraxılışlara yerləşdirilən və qiymətli kağızların əldə edilməsi vaxtından asılı olmayaraq bir buraxılış daxilində hüquqlarının həyata keçirilməsinin həcmi və müddəti eyni olan qiymətli kağızlardır.²

Lakin qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən «qeyri-emissiya qiymətli kağızları» isə onların həcmi, istifadə vaxtı müxtəlif olan və buraxılışlarla yerləşdirilməyən qiymətli kağızlardır. Belə qiymətli kağızlara aşağıdakılar daxildir:

- veksəl;
- çek;
- depozit sertifikatları;
- option;
- warrant;
- fyuçers;
- özəlləşdirmə payları;
- sair qiymətli kağızlar.

¹ A.E.Kərimov, A.A.Babayev. Qiymətli kağızlar bazarı. Bakı. 2003. səh. 286.

² A.E.Kərimov, A.A.Babayev. Qiymətli kağızlar bazarı. Bakı. 2003. səh. 286

Maliyyə bazarının ən mühüm alətlərindən birini səhm təşkil edir. *Səhm* – qiymətli kağızdır, özü də «emissiya qiymətli kağızı» qrupuna daxildir. Səhmin sahibi iştirak etdiyi səhmdar cəmiyyətinin əldə etdiyi mənfəətin müəyyən hissəsini almaq hüququna malikdir. Həmin mənfəət səhm sahibinə dividend formasında verilir. Sonra, səhm onun sahibinə səhmdar cəmiyyətinin idarə olunmasında iştirak hüququnu da verir. Əgər səhmdar cəmiyyəti iflasa uğrayan zaman ləğv edilərsə, o zaman səhm sahibi cəmiyyətin əmlakının satışından əldə edilən gəlirin də ona düşən hissəsini ala bilər.

Qiymətli kağızların bir növünü isə *istiqraz vərəqəsi* təşkil edir. İstiqraz vərəqəsinə malik olan fiziki və hüquqi şəxs həmin qiymətli kağızın nominal dəyərini və istiqraz vərəqəsinin nominal dəyərinə görə hesablanmış faizi müəyyən olunan vaxt ərzində (yəni, istiqraz vərəqənin dövr etdiyi müddətdə) ala bilər.

Qiymətli kağızlara *adlı qiymətli kağızlar* (sahibi haqqında qeydlər aparılır); təqdim edənə qiymətli kağızlar, yəni onun başqa şəxsə verilməsi (şəxsiyyət müəyyən edilir); təcili qiymətli kağızlar (konkret silinmə müddəti müəyyən edilir); müddətsiz (silinmə vaxtı göstərilmir); sənədli qiymətli kağız (onun sahibi, rəsmi sertifikat göstərildikdən sonra müəyyən edilir); dövlət qiymətli kağızları; korporativ qiymətli kağızlar (müəssisələr tərəfindən buraxılan) və sair daxildir.

Əgər müəssisələrdə maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar onların əsas iş fəaliyyətinə aid deyilsə, o zaman belə müəssisələr üçün *maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar 2 qrupa bölünür*:

1. İnvestisiya portfelinin strateji xarakterə malik olması;
2. İnvestisiya portfelinin möhtəkirlik xarakterində formalaşdırılması.

Strateji xarakterli investisiya portfelinin formalaşmasına o şirkətlərin qiymətli kağızları daxil edilir ki, həmin şirkətlər səhmi olan müəssisə üçün strateji xarakter daşısın. Belə şirkətlərə daxil ola bilər: qiymətli kağızı alan müəssisənin satıcıları; qiymətli kağızı alan müəssisənin alıcıları və s. Lakin möhtəkirlik xarakterli investisiya portfelinin formalaşması qrupuna isə yüksək likvidli qiymətli kağızlar daxildir. Belə qiymətli kağızlar pul vəsaitinin ekvivalenti kimi istifadə

edilir və onlar demək olar ki, dinamikdir. Zəruri hallarda belə qiymətli kağızlar tez bir vaxtda pula çevrilirlər.

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MALİYYƏ MENECMENTİNİN ALƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

3.1. Müəssisə maliyyəsinin idarə olunmasında istifadə edilən alətlərin təkmilləşdirilməsi

Müəssisələrdə maliyyənin idarə olunması – dinamik sistemdir, daima inkişaf edir və təkmilləşir. Maliyyənin idarə olunması sisteminin fəaliyyəti konkret tarixi və iqtisadi şəraitə uyğunlaşmasından asılıdır. Maliyyənin idarə olunma sistemində eyni zamanda mövcud təsərrüfat subyektinin xüsusiyyətləri də təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında yüksək nəticələri aşağıdakı hallarda əldə etmək olar:

- dünya təcrübəsində təsdiq olunmuş vacib qaydalar gözlənilsin;
- maliyyə stimullarının aktivləşməsinə təsir göstərən müntəzəm metod və formalardan istifadə edilsin.

Maliyyə menecmentinin və onun alətlərinin inkişafı cəmiyyətin, idarə etmə metodlarının, maliyyənin, iqtisadiyyatın, texnikanın, pulun, beynəlxalq inteqrasiyanın və s. inkişafı ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir.

Müəssisə maliyyəsinin idarə olunmasının kompleks sistemi ilkin mərhələdə istehsal proseslərinin arasından kəsilmədən fəaliyyətinin maliyyə təminatının təşkil olunmasına və bütün maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etməklə fəaliyyətin son nəticələrinin müsbət olmasına yönəldilir. Lakin sonralar isə maliyyə menecmentinin fəaliyyəti daha yaxşı (çox vaxt riskli) maliyyə əməliyyatlarının aparılmasına, investisiya qoyuluşlarına, mənfəətin maksimumlaşdırılmasına və kapitalın artmasına yönəldilirdi. Alimlər tərəfindən müəssisələrdə *maliyyə menecmentinin idarəetmə funksiyalarının genişləndirilməsi məqsədi ilə bir sıra fikirlər irəli sürülürdü ki, onlardan da aşağıdakıları qeyd etmək olar:*

- müəssisənin aktivlərinin qiymətləndirilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsi;
- müəssisədə pul resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün dövlət vəsaitinin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- maliyyə bazarının (fond birjasının) yeni alətlərinin tətbiqi (məsələn, opsiya);

- təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsinin yeni metod və formalarının tətbiqi;
- kapitalın sərfərbərliyə alınması və onun xərclənməsi sisteminin yeni formaları və metodlarının tətbiqi;
- müəssisələrin risklərdən sığortalanması üsullarının yeniləşdirilməsi;
- sair.

Demək olar ki, maliyyə institutlarının və onların xidmətlərinin formalarının genişlənməsi, proqnozlaşma, planlaşma, hesablaşmalar və təhlilin metodlarının daha təkmilləşməsi təsərrüfat subyektlərində maliyyə fəaliyyətinin idarəolunması sistemində də köklü təsir göstərdi. Sərbəst təsərrüfat vahidlərinin mənafeyi və maraqları bazar münasibətləri şəraitində passiv maliyyə işinin qeydiyyatından, gəlir və xərclər üzərində müşahidədən müəssisənin təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin bütün istiqamətlərinə aktiv müdaxiləyə keçmək və hər bir əməliyyatdan müsbət maliyyə nəticəsi almağa yönəldi. Eyni zamanda, müəssisənin iqtisadi potensialına, kapitalın idarəolunmasına səmərəli maliyyə əməliyyatlarını aparmaqla köklü təsir etmək imkanları da gücləndi.

Beləliklə, bazar münasibətləri şəraitində müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə maliyyə vasitələrinin təsirinin gücləndirilməsi təsərrüfat subyektinin ümumi idarəolunması sistemində maliyyə menecmentinin yerini dəyişdirdi və əhəmiyyətini yüksəltdi.

«Maliyyə menecmenti» iki ingilis sözü olmaqla (Financial Management) onun dəqiq tərcüməsi maliyyənin idarəolunması deməkdir. Onlardan biri – menecmentin mövcud prosesin xarakterini açır, yəni «idarəetmə» deməkdir, lakin ikinci söz isə – yəni «maliyyə» - idarəetmənin təsir obyektini göstərir. Qeyd olunanlar menecmentin xarici görünüşünü ifadə edir, lakin onun mahiyyəti isə çox mürəkkəbdir. Maliyyə menecmentinin fəaliyyət mexanizminin təyinatını başa düşmək üçün mütləq təsərrüfat subyektinin idarəolunması sistemində onun yerini, spesifikliyini, vəzifələri və xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək lazımdır. Məlumdur ki, maliyyə menecmenti müəssisənin ümumi idarəetmə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Menecmentə müəssisənin fəaliyyətini effektiv

tənzimləyən kompleks sistem kimi baxmaq olar. Bu sistem, müəyyən olunmuş qaydalara, səmərəli qərarların qəbul edilməsi və realizasiyası üçün qoyulmuş vəzifələrə uyğun maliyyə fəaliyyətini idarə etməlidir.

İdarəetmə sisteminin lazımi nəticəsi o zaman əldə edilir ki, o, sistemlidir, elastikdir və kompleksdir. Sistemlilik və komplekslik – menecmentin məcburi keyfiyyətidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, menecmentin yüksək səmərəliliyini təmin edən ən vacib amilini – *insan faktoru təşkil edir*. Təsərrüfatçılığın hər bir səviyyəsində mürəkkəb idarə etmək sistemini yaradan və rəhbərlik edən insandır. Ona görə də, obyektin səmərəli idarə olunması – bu istedadır və hər bir şəraitdə menecerin məharətini idarə edir. Çox hallarda xarici ədəbiyyatlardakı mübahisələrdə idarəetmənin istedad və ya dəqiq elm olması ilə əlaqədar fikirlərdə istedad qalib gəlir. Lakin bəzi alimlərin qeyd etdiyi kimi, istedad özü sonrakı elementləri birləşdirir; məqsədin əsaslandırılması; bilik – menecerin yüksək səviyyədə savadı olmalıdır. Müasir dövrdə kompüter sistemi, başqa müasir texnika və s. olması qəbul ediləcək qərarların nəticəsini əsaslandırmaq və ehtimal etmək olar. Lakin bu zaman idarəetməni bacaran istedad kimi qalacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, *bazar iqtisadiyyatında risk və rəqabət mövcuddur*, müəyyən məqsədə çatmaq yolunda küllü miqdarda maneələr var, ona görə də, çətinlikləri dəf etmək üçün mütləq optimal qərar qəbul olunmalıdır ki, bu özü də yüksək bacarıq və istedad tələb edir.

Təcrübədə müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas məqsədinə aşağıdakılar daxil edilir:

1. Fəaliyyətin müsbət maliyyə nəticələrinin alınması;
2. Gəlir və daxil olmaların həcmnin artırılması;
3. Mənfəətin həcmnin artırılması (maksimuma çatdırılması);
4. Müəssisənin əmlakının dəyərinin artırılması;
5. Təsərrüfat subyektinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
6. Təsərrüfatın rentabelliyyənin yüksəldilməsi;
7. Cari aktivlərdən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və sair.

Müəssisə və təşkilatlarda maliyyənin idarəolunmasında maliyyə menecmentinin metod, forma, vasitə, alət və s. istifadə edilir.

Müəssisənin əsas məqsədinə çatmaq üçün həyata keçirilən bu və ya digər əməliyyatlarda risk mövcuddur:

Risk maliyyə menecmentinin ən mühüm alətlərindən biridir. Risk müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sferalarında meydana çıxma bilər. Maksimum mənfəət almaq məqsədi ilə idarəetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar riskin səviyyəsi də yüksəlir. Beləliklə, müəssisələrdə qəbul olunmuş qərarların həyata keçirilməsinin əsas məqsədi – iki kateqoriya ilə yəni, mənfəət və risklə əlaqədardır. Lakin risk və mənfəət müəssisədə başqa maliyyə göstəricilərindən də asılıdır ki, həmin göstəricilərə də daxildir:

- xərclərin səviyyəsi və quruluşu;
- kapitalın səviyyəsi və quruluşu;
- pul vəsaitinin hərəkəti.

Maliyyə menecmentinin istehsal proseslərinin müvəffəqiyyətlə tənzimlənməsində birinci dərəcəli rolundan ibarətdir ki, baş verən əməliyyatları, fəaliyyəti və s. pul resursları ilə təmin etməkdir. Pul vəsaitinin hərəkəti, səfərbərliyə alınması və istifadəsi maliyyə menecmentinin vacib obyektini təşkil edir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti – pul daxil olmaların mənbələrinin axtarılması, onların səfərbərliyə alınması, xərclənməsi, daha səmərəli resursların müəyyən edilməsi və onların istifadəsi üsulları və onlardan müsbət son nəticələrin əldə edilməsi üçün istifadə olunması üzrə ağıllı fəaliyyət deməkdir. Maliyyə fəaliyyətinin köməyi ilə pul resursları istehsal, texniki, iqtisadi və sosial tədbirlər üçün istifadə olunur. Bununla maliyyə fəaliyyətinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- təsərrüfat subyektinin fəaliyyətini arası kəsilmədən təmin etmək;
- müsbət maliyyə nəticələrinin əldə edilməsi.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə fəaliyyəti bilavasitə pul resurslarının hərəkəti ilə əlaqədardır. Pul resurslarının hərəkəti müəssisədə istehsal prosesləri ilə paralel

baş verir. Bununla əlaqədar qəbul edilən maliyyə qərarları aşağıdakıları tənzimləyir:

1. pul vəsaitinin hərəkətini;
2. material və əmək resurslarının formalaşması və istifadəsi qiymətləndirilir və aktiv təsir göstərilir;
3. müsbət maliyyə nəticəsi ilə əlaqədar əməliyyatlar qiymətləndirilir.

Əvvəlki fəsilərdə qeyd edildiyi kimi, müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecmenti maliyyə axınlarını idarə edir. Müəssisələrdə maliyyə axınlarının təşkili isə maliyyə bazarı, maliyyə institutları və maliyyə alətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Maliyyə bazarlarında investisiyalaşma və maliyyələşmə üzrə təkliflər səfərbərliyə alınır, investorlar və alıcılar axtarılır. Bazarların aşkarlığı isə pul axınının optimallaşmasına səbəb olur. Lakin maliyyə bazarı iştirakçılarının məqsədlərinin səmərəli təmin edilməsində isə müxtəlif bazar alətləri iştirak edirlər. Beləliklə, bu istiqamətdə bütün vəzifələr maliyyə bazarlarında peşəkarcasına fəaliyyət göstərən maliyyə institutları tərəfindən həyata keçirilir.

İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, istənilən ölkənin iqtisadiyyatının hərtərəfli və dinamik inkişafında həmin dövlətin bank sisteminin əsaslı dərəcədə böyük rolu var. Azərbaycanda da bank sistemi maliyyə sisteminin mühüm elementi sayılır. Bu gün ölkəmizdə digər sahələr kimi, maliyyə-kredit sisteminin də təkmilləşdirilməsi başlıca prioritetlərdəndir. İslahatların keyfiyyətlə və nəzərdə tutulan istiqamətdə həyata keçirilməsinin ən əsas prinsipləri maliyyə sahəsində şəffaflığın, nəzarət mexanizmlərinin və bu bazarda likvidliyin təmin edilməsidir. Bütün islahatların əsasında maliyyə sabitliyi durur və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, ilk olaraq bu sahədə dünya standartlarını tətbiq etməklə maliyyə sabitliyi, bankların, maliyyə qurumlarının likvidliyi təmin edilməlidir. Bundan sonra isə digər sahələr üzrə əsaslı islahatlar aparılmalıdır.¹

¹ R.Baxşəliyev "Azərbaycan" qəzeti. 15 dekabr 2016.

Bilavasitə maliyyə institutları vasitəsilə pul axını ilə əlaqədar əməliyyatlar həyata keçirilir. Maliyyə institutları idarələrdir və onların fəaliyyətinin əsas təyinatı pul vəsaitinin effektiv hərəkətini təşkil etməkdir. Belə ki, maliyyə institutlarına banklar, investisiya şirkətləri, investisiya fondları, birja və broker firmaları və s. daxildir.

İqtisadiyyatda pul axınlarının, maliyyə resurslarının və s. səmərəli idarələnməsinin təşkili müasir dövrdə qarşıya qoyulan ən mühüm və zəruri tələbdir. Bu istiqamətdə dövlət tərəfindən bir sıra mühüm qərarlar, sərəncamlar qəbul edilmiş və edilməkdədir.

Qeyd edildiyi kimi, iqtisadiyyatda, o cümlədən, müəssisələrdə, şirkətlərdə, xoldinqlərdə pul axınının təşkilində maliyyə bazarları və onların alətləri əsas rol oynayır.

Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və onlara nəzarətin artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 28 oktyabr 2016-cı ildə imzalanmış «Kredit büroları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Belə ki, yaradılacaq kredit buroları aşağıdakı istiqamətlərdə xidmət göstərəcəklər:

- iqtisadiyyatda risklərin azalmasına;
- fiziki və hüquqi şəxslərin kredit münasibətləri ilə əlaqədar hüquqlarının qorunmasına;
- kredit təşkilatlarının xərclərinin azalmasına;
- sair xidmətlər.

Qeyd olunan qanunun məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərə öz maliyyə öhdəliklərinin icrası barədə uzunmüddətli məlumat bazasının formalaşdırılması yolu ilə maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması, borc münasibətlərində maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi və ölkədə maliyyə sisteminin sabitliyinin təmin edilməsinə dəstək verilməsidir.¹

Yaradılacaq kredit büroları – məlumat bazası rolunda çıxış edəcəklər.

¹ Kredit büroları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Respublika qəzeti. 8 dekabr 2016-cı il. Səh.3

Kredit bürosunun yaradılmasından məqsəd:

1. Problemlı kreditlərin həcmının azaldılması;
2. Maliyyə-kredit sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi.
3. Fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə xidmətlərindən istifadə etmək imkanlarının genişləndirilməsi;
4. İqtisadiyyatda borc intizamının gözlənilməsi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi.

Kredit bürolarının yaradılması haqqında Qanunun əhəmiyyəti bir də, ondan ibarətdir ki, ölkədə problemlı kreditlərin həcmının və kredit faizlərinin artmasına imkan verməyəcəkdir. Bu isə son nəticədə ölkədə verilən kreditlərin həcmının artmasına səbəb olacaq və bankların risklərinin (kredit riski, faiz riski) azalmasına şərait yaradacaqdır.

3.2. MALİYYƏ MENECMENTİNİN GƏLƏCƏKDƏ ALƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINA DAİR STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN ROLU

Müasir dövrdə müəssisələrdə maliyyə menecmentinin alətlərinin (maliyyə bazarı, qiymətli kağızlar, risk, pul və s.) təkmilləşdirilməsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2016-cı il 10 mart tarixli təsdiq edilmiş «Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası haqqında» Fərmanın böyük rolu və əhəmiyyəti var. Fərmanda göstəriləni kimi, «2.1.Palatanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini və dayanıqlığını təmin etmək, kreditorların, sığortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər istehlakçılarının hüquqlarını qorumaqdır. Palata bu Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyəti həyata keçirərkən maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində qabaqcıl beynəlxalq prinsip və standartları əsas götürür».¹

Azərbaycan Respublikasının bütün dünyada mövqeyini gücləndirmək məqsədi ilə ölkədə strateji yol xəritəsi qəbul edildi.

Dekabrın 6-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında» fərman imzaladı. Bu fərman ilə Azərbaycanın 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün isə hədəfləri müəyyənləşdi.²

Beləliklə, «milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri» Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən təsdiq edildikdən sonra, həmin Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün maliyyə xidmətlərinin inkişafı ilə əlaqədar Strateji Yol Xəritəsi də hazırlandı.

¹ Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Nizamnaməsi. Respublika qəzeti. 11 mart, 2016-cı il. Səh 9.

² Azərbaycan qəzeti. 15 dekabr 2016. R.Bəxşəliyev. Milli iqtisadiyyatın inkişaf planı.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində müasir dövrdə maliyyə xidmətləri sektorunun mövcud vəziyyətinin xarakteristikası və maliyyə xidmətləri sektorunun təhlili verilir. Sonra Yol Xəritəsində eyni zamanda, 2020-ci ilədək strateji baxış, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün isə hədəf baxışı göstərilir.

Strateji Yol Xəritəsi maliyyə menecmentinin ən mühüm alətlərindən biri olan maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin çevikliyinin artırılması ilə əlaqədar tədbirləri və imkanları nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi maliyyə xidmətləri sektorunun aşağıdakı prinsipləri əsasında hazırlanmışdır:

- çeviklik;
- rəqabət qabiliyyətlilik;
- innovativlik;
- iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi.

Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas bölmələri üzrə qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritəsinə əsasən maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair hazırlanmış Strateji Yol Xəritəsində 5 strateji hədəf və 16 prioritet nəzərdə tutulub.

Strateji hədəflərə aşağıdakılar daxildir:

- 1). Dinamik və sağlam institutlardan ibarət olan maliyyə sisteminin formalaşması;
- 2). Maliyyə bazarının inkişafı;
- 3). İnfrastrukturun gücləndirilməsi;
- 4). Tənzimləmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- 5). Maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi;

Maliyyə menecmentinin mahiyyətini ifadə edən maliyyənin idarəolunmasının əsas istiqamətini *maliyyə axınlarının idarə edilməsi* təşkil edir. Lakin maliyyə axınlarının təşkili isə maliyyə bazarları, institutları və alətləri ilə həyata keçirilir.

Maliyyə institutlarına isə pulun verilməsi, investisiya, kreditləşmə və sair əməliyyatları müxtəlif maliyyə alətləri ilə həyata keçirən idarələr, yəni banklar, sığorta və investisiya şirkətləri, birjalar daxildir. Maliyyə institutlarının əsas təyinatı pul vəsaitinin səmərəli yerləşdirilməsində (hərəkətdə) vasitəçiliyi təşkil etməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırlanmış maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində 2020-ci ilədək ölkədə maliyyə institutlarının, o cümlədən, bankların sağlamlaşdırılması, likvidlik və kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Həmin tədbirlərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- emitentlərin və investorların maliyyə bazarında iştirak üçün zəruri şərait yaradılacaq;
- bank sistemində infrastruktur genişləndiriləcək;
- maliyyə bazarlarında təşviqedic tədbirlər genişləndiriləcək.
- maliyyə sistemi daha mütərəqqi risklərin idarə edilməsi proseslərinə istiqamətləndiriləcək;
- maliyyə xidmətlərində şəffaflıq artırılacaq və s.

Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulduğu kimi, 2025-ci ilə qədər istiqraz və səhm bazarları, yəni qiymətli kağız bazarlarının fəaliyyəti daha səmərəli olacaq və qiymətli kağız bazarının xidmətlərindən aktiv ticarət aparmaq üçün istər xarici, istərsə də yerli investorlar geniş istifadə edəcəklər.

Azərbaycanın bank sektoru 2025-ci ilədək dünya standartlarından istifadə etməklə aşağıdakı istiqamətlərdə öz fəaliyyətlərinin keyfiyyətini daha da yüksəldəcəklər:

- kredit risklərinin qiymətləndirmə mexanizmini;
- korporativ idarəetmə strukturunu;
- risklərin idarəetmə prosesini;
- sağlam kredit portfelinin təşkilini;
- bank əməliyyatlarının 90 faizindən çoxu alternativ xidmət kanalları ilə aparılması və s.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci ildən sonrakı illər üçün də qərarlar, tədbirlər nəzərdə tutulub. Əsas məqsəd, birinci növbədə yüksək səmərəliliyə (əməliyyatlarında) və mənfəətə malik olan bank sistemini təşkil etməkdir. Banklar innovativ istehlakçılara öz məhsullarını təklif edəcəklər.

2025-ci ildən sonrakı dövrdə maliyyə bazarlarının şəffaflığı daha da artacaq və bu isə bazarların xidmətlərindən, daha çox xarici investorlar istifadə edəcəklər. Bundan başqa, Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycanın maliyyə sektoruna xarici investisiyaların bilavasitə xarici banklar tərəfindən yönəldilməsi nəzərdə tutulub.

«Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri»ndə nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün 115 milyon manat investisiya qoyuluşu proqnozlaşdırılıb və həmin məbləğ sonrakı mənbələr hesabına ödəniləcək: müəssisələrin vəsaiti; birbaşa xarici investisiyalar; dövlət büdcəsi; Mərkəzi Bankın vəsaiti; qiymətli kağızlar bazarı; kreditlər; Sahibkarlığa Kömək Milli Fond və s. mənbələr.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Maliyyə menecmenti – təsərrüfat subyektinin ümumi idarəetmə sisteminin əsas sahəsini təşkil edir.

Maliyyə menecmenti – müəssisənin səmərəli maliyyə fəaliyyətini təmin edir. O ancaq bazar münasibətləri şəraitində müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərə bilər. Belə ki, müəssisənin sərbəstliyi, onun son nəticələri üçün maraqlı olması və inkişaf strategiyasını əsaslandırmaq şəraitində maliyyə menecmentinin fəaliyyəti səmərəli olar.

Maliyyə menecmentinin əhəmiyyəti maliyyə bazarının inkişafı, pul vəsaitinin formalarının modernləşməsi şəraitində artır.

Ümumi idarəetmə sisteminin bir sahəsi kimi maliyyə menecmentinin fəaliyyət sferasını, idarəetmə obyekti, alətlərini, maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi metodlarını dəqiqləşdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti pul daxil olmalarının səfərbərliyə alınması, xərclənməsi ilə əlaqədar əməliyyatları əhatə edir, yəni, maliyyə menecmentinin əsas fəaliyyəti pulun, pul resurslarının hərəkəti ilə əlaqədardır. Müəssisədə pul vəsaitinin hərəkəti qəbul edilən maliyyə qərarları ilə tənzimlənir. Maliyyə qərarları həmçinin maliyyə və əmək resurslarının formalaşması və istifadəsini qiymətləndirir, onlara aktiv təsir göstərir.

Təsərrüfatçılığın hər bir sistemində müəssisə özünün maliyyə fəaliyyətini təşkil etməyə məcburdur, çünki, onun maliyyə fəaliyyəti qoyulmuş vəzifələri icra etmək üçün müsbət təsir göstərir. Müəssisələrin tam sərbəstliyinin mövcud olmadığı təsərrüfatçılığın mərkəzləşdirilmiş sistemində də maliyyə işinin təşkili mövcud idi. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə müəssisədə keyfiyyətli maliyyə fəaliyyətinin təşkili, yəni idarəetmənin səmərəli formasının təşkili məcburi hesab olunur.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətini idarədən maliyyə menecmentidir. Onun vəzifəsi hər bir konkret şəraitdə təsərrüfatçılığın optimal nəticələrinin əldə edilməsindən ibarətdir.

Maliyyə menecmenti öz elastikliyi və yüksək aktivliyi ilə fərqlənir. Beləliklə, maliyyə menecmenti – hər bir təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsinin aktiv alətidir.

Maliyyə menecmenti – təsərrüfat subyektinin idarəolunmasının ümumi kompleks sisteminin vacib elementidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarəolunmasının ən mühüm alətlərini pul və risk, sonra maliyyə bazarları, qiymətli kağızlar və s. təşkil edir. Pul və riskin əhəmiyyəti və rolu istehsal və maliyyə qərarlarının əsaslandırılmasında daha yüksəkdir. Ancaq pul, müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri ilkin kapitalın formalaşması mənbəi kimi çıxış edir.

Müəssisələrdə maliyyə və təsərrüfat fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə idarəolunan zaman riskin nəzərə alınmaması mümkün deyil. Çünki riskin fəaliyyəti ilə müvəffəqiyyətin əldə edilməsi və əksinə sıx əlaqədardır.

Müəssisə və təşkilatlarda maliyyənin idarə olunmasının səmərəli təşkili üçün aşağıdakı təklifləri məqsəduyğun hesab etmək olar:

- riskin səviyyəsinin optimallaşdırılmasına müsbət təsir göstərmək;
- istehsal və tədavül xərclərinin səviyyəsini optimallaşdırmaq;
- pul axınının effektiv idarə edilməsi;
- maliyyə investisiyalarından səmərəli istifadəyə təsir göstərmək;
- əməyin səmərəli təşkili;
- istehsalın texniki cəhətdən silahlanmasını sürətləndirmək;
- istehsalın və marketinqin səriştəli təşkili;
- iqtisadi qərarların qəbulu və realizasiyası zamanı mütərəqqi metod və üsullardan istifadə etmək;
- müəssisənin operativ və maliyyə sərbəstliyinin təmin edilməsi;
- mühasibat uçotu və hesabatının dəqiq, səliqə və operativ aparılmasını təmin etmək;
- məlumatların işlənməsinin və təhlilinin kompyuterləşdirilməsi;
- peşəkar menecerlərin mövcudluğu;

- müəssisənin məlumat bazasının genişləndirilməsi və sürətləndirilməsi, çünki informasiya təkraristehsal proseslərinin iştirakçıları arasında səmərəli əlaqənin realizasiyasının ən vacib faktorlarından biridir;

- təsərrüfatın bütün həlqələrinin fəaliyyət mexanizminin yenidən təşkili (dövlətlə, öz alıcıları və satıcıları ilə). Belə dəyişikliklərin əsas təyinatını isə təsərrüfatçılığın sərbəstliyinin genişləndirilməsi, səmərəli qərarların qəbul edilməsi, aktivliyin yüksəldilməsi təşkil edir.

- müxtəlif institutlardan ibarət olan bazar infrastrukturunun təşkili və inkişafı. Bu tədbir maliyyə bazarının və maliyyə-kredit institutlarının (bankların, maliyyə, lizinq və sığorta şirkətləri) inkişafı deməkdir. Ancaq maliyyə-kredit institutlarının fəaliyyəti nəticəsində pul vəsaitinin arası kəsilmədən dövriyyəsinə təmin edir.

- iqtisadiyyatda inflyasiya baş verərsə, o zaman məqsəduyğundur ki, müəssisənin maliyyə meneceri həyata keçiriləcək o layihələrin icrasına qərar versin ki, onların müddəti çox da böyük deyil.

- inflyasiya ilə əlaqədar gələcəkdə pulun qiymətdən düşməsinə imkan verilməməlidir və ona görə də müəssisə özünün pul vəsaitini (əgər sərbəst pul vəsaiti mövcuddursa) hal-hazırdakı vaxtda aktivlərə yönəltməsi zəruri olar;

- müəssisənin öz tərəfdaşları ilə maliyyə münasibətlərinin təşkilində fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə nail olmalıdır;

- informasiya və təkraristehsal proseslərinin iştirakçıları arasında səmərəli əlaqənin qurulmasının ən vacib amillərindən biri olduğuna görə, müəssisənin informasiya bazasının genişləndirilməsi və sürətləndirilməsi müasir dövrdə zəruridir.

- maliyyə menecmenti – idarəetmənin bir sahəsi kimi istehsal üçün əlverişli şəraitin olmasını, icraçıların seçilməsini, idarəolunan obyektə səmərəli təsirin mütərəqqi metod və formalarının tətbiqini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. - 2016
2. «Qiymətli kağızlar bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. - 2015-ci il.
3. «Kredit büroları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 8 dekabr. - 2016-cı il.
4. Azərbaycan Respublikasının maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. - 2016-cı il.
5. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Nizamnaməsi. - 2016-cı il.
6. T.Ə.Quliyev «Menecmentin (idarəetmənin) əsasları». Bakı. - 2001.
7. A.B.Abbasov, S.A.Abbasov «Maliyyə biznesi». Bakı. - 2014.
8. S.A.Abbasov «Maliyyə menecmenti: təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri». Bakı. - 2009.
9. T.Ə.Hüseynov «Firmanın iqtisadiyyatı». Bakı. - 2009.
10. M.Bağırov «Banklar və bank əməliyyatları». Bakı. - 2003.
11. A.E.Kərimov, A.A.Babayev «Qiymətli kağızlar bazarı». Bakı. - 2003.
12. M.Əliyev «Bankların inkişaf əməliyyatları». Bakı. - 2011.
13. R.Bədirov, M.Bədirov «Kapital bazarı». Bakı. - 2002.
14. T.Ə.Hüseynov «Müəssisənin iqtisadiyyatı». Bakı. - 2005.
15. Аббасов А.Г. Финансовая система и долговой рынок Азербайджана. Баку. – 2004.
16. S.Məmmədov «İnflyasiya və maliyyə bazarı». Bakı. – 1998.
17. T.Quliyev «İnflyasiyanın anatomiyası». Bakı. – 2006.
18. М.И.Ткачук, Е.Ф.Киреева «Основы финансового менеджмента». Минск. – 2002.
19. В.В.Ковалев, Вит.В.Ковалев «Финансы организаций (предприятий). Москва. – 2006.

20. А.Д.Шеремет, Р.С.Сайфулин «Финансы предприятий». Москва. – 1997.
21. Н.В.Колчина, Г.Б.Поляк «Финансы организаций (предприятий)». Москва. – 2004.
22. В.С.Карелин «Финансы корпораций». Москва. – 2005.
23. R.Baxşəliyev «Milli iqtisadiyyatın inkişaf planı». 15 dekabr. – 2016. «Azərbaycan» qəzeti.